Arşiv Okuryazarlığına Kuramsal Bir Yaklaşım: Kavramsal Çerçeve Önerisi*

A Theoretical Approach to Archival Literacy: A Conceptual Framework Proposal

EMİNE CENGİZ MATER**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, arşiv okuryazarlığı kavramını kuramsal bir zeminde ele alarak kavramın tarihsel gelişimini, temel bileşenlerini ve bilgi okuryazarlığıyla olan ilişkisini detaylı bir bakış açısıyla incelemektir. Çalışmada, bireylerin ve toplumun arşivlerle kurduğu etkileşim bağlamında arşiv okuryazarlığının önemi ve gerekliliği vurgulanmakta; ayrıca mevcut uluslararası modellerdeki eksiklikler göz önünde bulundurularak arşiv okuryazarlığı yeterlilik çerçevesinin dijital dönüşüm, yapay zekâ, büyük veri ve eleştirel arşivcilik gibi çağdaş boyutlarla güncellenmesi hedeflenmektedir. Araştırma, literatür taraması ve betimsel analiz yöntemleriyle yürütülmüş; öncelikle kavramın kuramsal temelleri ortaya konulmuş, ardından arşiv okuryazarlığının bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve arşiv kullanımıyla olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, arşiv okuryazarlığının bireylerin ve kurumların arşiv materyallerine erişme, materyalleri anlama, kullanma ve etik biçimde değerlendirme becerilerini şekillendirdiğini göstermektedir. Bu doğrultuda geliştirilen çerçeve, arşiv okuryazarlığına hem kuramsal hem de uygulamalı bir bakış açısı kazandırarak alan yazınına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arşiv Okuryazarlığı, Arşiv Farkındalığı, Arşiv Kullanımı, Arşiv Hizmeti, Birincil Kaynak Okuryazarlığı.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the concept of archival literacy on a theoretical basis and to explore its historical development, main components, and its relationship with information literacy in a clear and detailed way. The study emphasizes the importance and necessity of archival literacy in the context of

* Makale geliş tarihi: 9 Kasım 2025, kabul tarihi: 13 Şubat 2026, araştırma makalesi.

** Dr., Marmara Üniversitesi, Rektörlük, İstanbul / Türkiye, e-posta: eminecengizmater@gmail.com, ORCID

individuals' and society's interaction with archives. It also aims to update the existing international competency frameworks by including contemporary dimensions such as digital transformation, artificial intelligence, big data, and critical archival studies. The research was conducted through literature review and descriptive analysis methods. First, the theoretical foundations of the concept were presented, and then the relationship between archival literacy, information literacy, digital literacy, and archival use were evaluated. The findings show that archival literacy shapes the abilities of individuals and institutions to access, understand, use, and ethically evaluate archival materials. Accordingly, the proposed framework aims to contribute to the archival literacy literature by providing both a theoretical and practical perspective.

Keywords: Archival Literacy, Archive Awareness, Archive Usage, Archive Service, Primary Source Literacy.

Giriş

Son yıllarda arşiv bilimi, dijitalleşme süreçleri ve bilginin bireylere yayılımındaki değişimler sayesinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel arşiv paradigmaları, bir zamanlar devlet merkezli ve kurumsal belge yönetimi etrafında şekillenirken, günümüzde giderek daha dinamik, kullanıcı odaklı ve toplumsal katılımı destekleyen yaklaşımlara evrilmiştir.[1] Arşivcilik mesleği artık sadece tarihsel belgeleri veya kurumsal hafızayı korumakla sınırlı değil günümüzde dijital bilgi akışları, kullanıcı tarafından üretilen içerikler ve dağıtılmış bellek uygulamaları içinde de aktif bir rol üstlenmektedir. Bu değişimler, arşiv bilgisinin yalnızca kurumsal bir kaygı olarak değil aynı zamanda toplumsal ve bireysel bir yetkinlik olarak yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Arşiv kurumları bağlamında arşivler, "referans veya araştırma amaçları için kalıcı olarak korunmaya değer görülen ve bir arşiv kurumuna depolanmış veya depolanmak üzere seçilmiş herhangi bir kamu veya özel kuruma ait belgeler" olarak tanımlanmaktadır.[2]

Dijital çağda bireylerin arşivlerle kurduğu ilişkiler daha kişisel, çeşitlenmiş ve teknoloji aracılığıyla şekillenen biçimlere bürünmüştür. Eskiden arşivlere erişim büyük oranda resmî kurumlar aracılığıyla gerçekleşirken, günümüzde bireyler dijital arşivler, sosyal medya platformları, bulut depolama hizmetleri ve kişisel veri havuzları gibi çok sayıda farklı kanal üzerinden arşivlerle etkileşim kurmaktadırlar. Bu dönüşüm, resmî arşiv kurumları ile gündelik belge düzenleme pratikleri arasındaki sınırları bulanıklaştırmakta ve bireyleri yalnızca kullanıcı değil aynı zamanda kendi dijital miraslarının üreticisi ve koruyucusu konumuna da getirmektedir.[3] Böylece bireyler çoğu zaman farkında olmadan neyin korunacağı, nasıl

1 Terry Cook, "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science*, 13 (2013), s. 96-97; Anne J. Gilliland, "Conceptualizing 21st-Century Archives" Chicago: *Society of American Archivists* (2014), s. 13-16.

2 T. R. Schellenberg, *Modern Archives: Principles & Techniques*, (Chicago: Society of American Archivists, 2003), s. 16.

3 Elizabeth Yakel, "Archival Representation", *Archival Science*, 3 (2007), s. 8-10; Eric,Ketelaar "Archives as Spaces of Memory" *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar*

tanımlanıp saklanacağı ve hangi dijital izlerin silineceği ya da unutulacağı gibi kritik kararlar vermektedir.

Bu yeni paradigma, dijital bağlamda belgeler ve arşiv süreçleri hakkında bilinçli kararlar verebilmeyi, değerlendirme yapabilmeyi ve bu belgeleri yönetebilmeyi içeren bir yeterlik olan arşiv okuryazarlığı ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Arşiv okuryazarlığı, yalnızca temel bilgi okuryazarlığını değil aynı zamanda belgelerin yaşam döngüsünü, üst verilerin anlamını, dijital formatların kırılganlığını ve toplumsal belleğin etik boyutlarını anlama becerilerini de kapsamaktadır. Dijital belgelerin teknik arızalar, platform kapanmaları veya yetersiz yönetim uygulamaları gibi nedenlerle hızla yok olabildiği bir çağda arşiv okuryazarlığı, belgelere uzun vadeli erişimin sağlanabilmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır.[4] Bu okuryazarlığın eksikliği ise hem kişisel miras açısından (örneğin aile fotoğraflarının, e-postaların ya da dijital günlüklerin kaybı) hem de toplumsal hesap verebilirlik açısından (önemli dijital kanıtların geri döndürülemez biçimde yok olması) ciddi sonuçlara yol açabilir. Buna karşın arşiv okuryazarlığı kavramı ne eğitim programlarında ne de kamusal söylemde yeterince gelişmiş ya da yerleşmiş değildir. Dijital okuryazarlık, bilgi okuryazarlığı ve veri okuryazarlığını farklı öğrenme bağlamlarına entegre etme girişimleri yaygın olsa da arşiv okuryazarlığı genellikle aynı ciddiyet ve görünürlükle ele alınmamaktadır. Bu durum, arşiv okuryazarlığının yalnızca arşivcilere yönelik bir mesleki beceri olarak değil dijital ortamlarda yol alan tüm bireyler için gerekli bir toplumsal yeterlik olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu araştırmanın amacı, arşiv okuryazarlığı kavramını kuramsal bir zeminde ele alarak kavramın tarihsel gelişimini, temel bileşenlerini ve bilgi okuryazarlığı ile ilişkisini incelemek, bireylerin ve toplumun arşivlerle kurduğu etkileşim bağlamında arşiv okuryazarlığının önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte, araştırmada mevcut uluslararası modellerde eksik veya yeterince kapsanmayan alanlar göz önünde bulundurularak arşiv okuryazarlığı yeterlilik çerçevesinin dijital dönüşüm, yapay zekâ, büyük veri ve eleştirel arşivcilik gibi çağdaş boyutları içerecek şekilde güncellenmesi ve genişletilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede oluşturulacak çerçeve, arşiv okuryazarlığı literatürüne hem kuramsal hem de uygulamalı bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına (AS) yanıt aranmıştır:

AS1. Arşiv okuryazarlığı kavramı kuramsal olarak neyi ifade etmektedir?

AS2. Arşiv okuryazarlığı kavramının tarihsel gelişimi ve temel bileşenleri

içinde, ed. Francis X. Blouin and William G. Rosenberg, (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008), s. 59-62.

4 Rodney G. Carter, "Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence", Archivaria, 61 (2006), s. 217-219; Jin Kim, "Personal Digital Archiving: Preserving Our Digital Heritage", *Journal of Digital Information Management*, 18 (2020), s. 82-85.

nelerdir?

AS3. Arşiv okuryazarlığı bireylerin ve toplumun arşivlerle kurduğu etkileşim açısından neden önemlidir?

AS4. Arşiv okuryazarlığı kavramı, bilgi okuryazarlığı kavramıyla hangi açılardan örtüşmekte veya ayrışmaktadır?

AS5. Bireysel ve kurumsal düzeyde arşiv okuryazarlığının gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumlar nelerdir?

AS6. Arşiv okuryazarlığı, hangi bileşen ve yetkinlik alanlarını içermektedir?

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yaklaşımıyla yürütülmüş olup literatür temelli kavramsal analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışmada arşiv okuryazarlığına ilişkin ulusal ve uluslararası akademik literatür, herhangi bir sayısal veya zamansal sınırlama getirilmeden, kavramla doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilen kaynaklar temel alınarak kapsayıcı biçimde taranmıştır. Literatür taramasında temel ölçüt, çalışmaların arşiv okuryazarlığı kavramının tanımı, kapsamı, yeterlilik boyutları ve uygulama alanlarına kavramsal düzeyde anlamlı katkı sunup sunmadığı olmuştur; kavramın yalnızca yüzeysel biçimde anıldığı veya analitik bir çerçeve içermeyen yayınlar kapsam dışında bırakılmıştır. İncelemeye dâhil edilen çalışmalar; betimsel analiz yaklaşımı çerçevesinde kavramın gelişim süreci, tanımları, kuramsal yaklaşımları, modelleri ve yeterlilik bileşenleri açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda, literatürde dağınık biçimde ele alınan unsurlar bütüncül bir bakış açısıyla bir araya getirilmiş ve arşiv okuryazarlığı yeterliliklerini kapsayan güncellenmiş ve genişletilmiş bir kuramsal çerçeve geliştirilmiştir. Araştırma; ampirik bir veri toplama süreci içermeyen, literatür sentezine dayalı kavramsal-analitik bir nitelik taşımaktadır.

Araştırmanın Önemi

Arşiv kaynakları, birincil kaynaklar olmaları nedeniyle bilimsel çalışmalarda güvenilir bilgiye ulaşmak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Ancak üretim biçimleri, erişim yolları ve kullanım pratikleri diğer bilgi kaynaklarından önemli ölçüde farklıdır.[5] Bu durum, araştırmacıların arşivleri etkin ve doğru şekilde kullanabilmeleri için özel bilgi ve becerilere sahip olmalarını gerektirir. Bu bağlamda, arşiv okuryazarlığı yalnızca kaynaklara erişimi kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda arşivlerin bilimsel bilgi üretimindeki potansiyelinin açığa çıkmasına da katkı sunar.

Arşiv okuryazarlığı, yalnızca bilgi ve belge yönetimi öğrencileri için değil arşiv kaynaklarını doğrudan ya da dolaylı olarak kullanan tüm araştırmacılar için gerekli bir yetkinlik alanıdır. Tarihçilerden sosyal bilimcilere, hukukçulardan gazetecilere

5 Nuray Toy, *Arşiv Kaynaklarının Bilimsel Araştırmalardaki Yeri ve Arşiv Okuryazarlığı (Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 32.

kadar geniş bir kullanıcı profili, arşiv belgelerine dayalı araştırmalar yürütmektedir. Ancak arşivlerin üretim bağlamı, düzenlenme ilkeleri, erişim sistematiği ve kullanım koşulları bu kaynakları etkili biçimde kullanabilmek için özel bir bilgi ve beceri setini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda arşiv okuryazarlığı, yalnızca bireysel çabayla edinilebilecek bir beceri olmaktan çok çeşitli kurum ve paydaşların katkısını gerektiren bir öğrenme süreci olarak değerlendirilmelidir. Günümüz öğrencileri birincil kaynaklarla çalışmaya daha yatkın görünse de arşiv materyallerini bağımsızca bulma ve analiz etme becerileri henüz gelişmemiştir. Morris, Mykytiuk ve Weiner, bu eksikliği gidermek için arşivcilerin öğretim elemanlarıyla iş birliği yaparak öğrenciler için daha etkili birincil kaynak temelli eğitimler sunmaları gerektiğini vurgulamaktadırlar.[6]

Araştırmacılar; arşivleri bireylerin, ailelerin ya da kamu ve özel kuruluşların faaliyetleri sırasında ürettikleri veya edindikleri ve içerdiği bilginin kalıcı değeri ya da yaratıcılarının görev ve sorumluluklarını belgeleme niteliği nedeniyle korunmasına karar verilen malzemeler olarak tanımlamışlardır.[7] Kişisel arşivlemenin değerinin arşiv topluluğu tarafından giderek daha fazla kabul görmesi, arşiv olgusunun toplumun tamamında daha iyi bir şekilde incelenmesine yol açmaktadır. Günümüzde arşivcilerin, gelişen dijital dünyaya uyum sağlamaları özellikle arşiv güvenliği, bütünlüğü ve erişilebilirliği konularında bilgi ve yetkinliklerini artırmaları gerekmektedir.[8]

Birkaç bilim insanı, aşağıdaki faktörlerden dolayı arşiv kaygısının veya öğrencilerin arşivleri kullanırken hissettikleri çekingenliğin ele alınması gerektiğini şu maddelerle belirtmişlerdir:

• Arşivlere erişim ve kullanım kuralları, dolaşımdaki koleksiyon kurallarından farklıdır. Arşiv koleksiyonları taranamaz.

• Koleksiyonların organizasyonu kütüphaneler ve arşivler arasında önemli ölçüde farklılık gösterir.

• Birçok öğrenci arşiv araştırma araçlarını kullanmaya aşina değildir. Öğrencilere arşiv deposunda araştırma yapmaları için gerçek dünya deneyimleri sunmak, kaygıyı azaltmış ve öğrencilerin araştırma becerilerine olan güvenlerini artırmıştır.[9]

Birincil kaynak materyaller özellikle gençlerin giderek daha fazla dijital okuryazarlık kazandığı ancak fiziksel belgelerle daha az etkileşim kurduğu günümüzde, kendine özgü ve özel zorluklar barındırmaktadır. Ayrıca birincil kaynaklar, erişimi ve yorumlanmasını zorlaştıran birçok fiziksel özellik, bağlamsal karmaşıklık ve

6 Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77 (2014), s. 396.

7 Richard Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology,* (Chicago: The Society of American Archivists, 2005), s. 29.

8 Tiyang Huang, Liwen Sun ve Qinfang Zhou, "Archival literacy framework for the public: A Delphi and analytical hierarchy process study", Library & Information *Science Research*, 45 (2023), s. 1-2.

9 Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77 (2014), s. 397-398.

kısıtlamayla birlikte gelmektedir.[10] Birincil kaynak materyalleri tarihsel araştırma ve bilimsel çalışmalar için elzemdir. İlgili materyallere sahip arşivleri bulma prosedürleri ve bunları kullanma yöntemleri, kütüphane materyallerini bulup onlarla çalışmaktan farklıdır ve uzmanlık bilgisi gerektirir.[11] Üniversite öğrencileri genellikle kütüphane kaynaklarını kullanma konusunda eğitim alsa da arşiv materyallerine erişim ve kullanım konusunda yeterli bilgiye sahip değillerdir. Özellikle tarih gibi disiplinlerde birincil kaynaklara ihtiyaç duyulmasına rağmen arşiv araştırma yöntemleri çoğu dersin müfredatında yer almaz. Arşivlerin yapısı, erişim kuralları ve araştırma araçlarının kütüphanelerden farklı oluşu, öğrencilerde kaygı yaratmakta; bu da arşiv okuryazarlığına özel bir eğitimi gerekli kılmaktadır. Ancak mevcut eğitimler genellikle temel oryantasyonlarla sınırlı kalmakta, arşivsel araştırma becerilerini derinlemesine ele almamaktadır.[12]

Arşivler, dijitalleşme yoluyla erişilebilirliklerini ve işlevselliklerini artırma çabası içindedir ve bu durum, arşivlerin yalnızca uzmanlar tarafından değil daha geniş kullanıcı kitleleri tarafından da kullanılmasını sağlamıştır. Bu değişim, sıradan kullanıcıların daha gelişmiş arşiv bilgi ve becerilerine, arşivcilerin ise daha etkili öğretim yetkinliklerine sahip olmasını gerektirmektedir. Çevrim içi erişim imkânlarının artması, kullanıcılarla koleksiyonlar arasındaki arabuluculuk ihtiyacını daha da görünür kılmakta ve kullanıcı eğitimine duyulan gereksinimi ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda arşiv uygulayıcılarının kullanıcıların ihtiyaçlarını, davranışlarını ve yetkinlik düzeylerini derinlemesine anlamaları büyük önem taşımaktadır.[13]

Zhao, Duan ve Yang'a göre, teknolojinin yaygınlaşması ve internetin hızla gelişmesiyle birlikte hem çevrim içi hem de çevrim dışı ortamlarda daha fazla kişisel dijital arşiv oluşmaktadır.[14] Bu durum, bireylerin bir yandan her şeyi kaydetme imkânına sahip olmalarını sağlarken diğer yandan bu bilgileri düzenleme ve koruma konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Marshall, Bly ve Brun-Cottan, bireylerin her geçen gün daha fazla dijital içerik ürettiğini, topladığını ve onlara erişmeye çalıştığını ancak buna rağmen fotoğraflar, yaratıcı çalışmalar ve belgeler gibi eşsiz dijital varlıkları da sıklıkla kaybettiklerini belirtmiştir.[15] Bu nedenle girişimcilerin, arşiv uzmanlarının ve bilinçli bireylerin dijital koleksiyonları belgelemek ve paylaşmak için etkili yöntemler geliştirmesi kaçınılmaz hâle

10 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 193.

11 Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 155.

12 Morris, Mykytiuk ve Weiner, "Archival Literacy for History Students" s. 397-398.

13 Polona Vilar ve Anja Sauperl, *"Archival Literacy: Different Users, Different Information Needs, Behaviour and Skills"*, *Information Literacy: Lifelong Learning and Digital Citizenship in the 21st Century* içinde, ed. Serap Kurbanoğlu v.dğr., (Cham: Springer, 2014), s. 151.

14 Yue Zhao, Xian'e Duan ve Haijuan Yang, "Postgraduates' Personal Digital Archiving Practices in China: Problems and Strategies", *The Journal of Academic Librarianship*, 45 (2019), s. 7.

15 Catherine C. Marshall, Sara Bly ve Francoise Brun-Cottan, "The long term fate of our digital belongings: Toward a service model for personal archives", *Computer Science*, 6 (2007), s. 26.

gelmiştir.[16] Dahası, topluma arşiv bilinci, temel arşiv bilgisi ve pratik becerilerin kazandırılması belki de her zamankinden daha kritik bir ihtiyaçtır.

Arşiv ve Arşiv Kaynakları

Arşiv terimi, kökenini Yunanca arkheion ve Latince archivum sözcüklerinden almakta olup başlangıçta resmî daire ya da belediye binası anlamında kullanılmıştır. Bugün ise İngilizcede archives, Fransızcada archives, Almancada ise archiv olarak karşılık bulan bu kavram, Türkçeye de arşiv şeklinde geçmiştir. Kavram, genellikle bir kuruma ait olan ve işlemleri tamamlanmış resmî belgelerin belirli bir düzen içerisinde sınıflandırıldığı, saklandığı ve korunduğu mekânları ifade etmek için kullanılmaktadır.[17] Arşiv, "tabi olunan mevzuat hükümlerine, mesleki ilke ve standartlara uygun biçimde sahip olduğu arşiv değeri taşıyan belgeleri koruma ve hizmete sunma sorumluluğunu yerine getiren türü ve görev kapsamına göre çeşitli ölçeklerde oluşturulmuş bilgi-belge merkezidir".[18]

Terim olarak arşiv: "Arşivlik değeri nedeniyle, yaratılmalarından sorumlu kişilerce, kendi kullanımları için, bunların işlevsel haleflerince veya arşivler tarafından, elenerek veya elenmeden saklanan, güncel olmayan evraklar" anlamına gelmektedir.[19] Bir başka sözlük anlamına göre ise; "Özel veya tüzel kişiler tarafından üretilen veya alınan, arşivsel değere sahip belgeleri belirli standartlar dâhilinde seçme, koruma ve kullanıma sunmaktan sorumlu kurum ve bunların saklandığı yeri" ifade etmektedir. Ayrıca bu terim, çoğunlukla arşivsel değere sahip belgeleri ifade etmek için de kullanılmaktadır".[20]

Amerikan Arşivciler Derneğinin yayımladığı Arşiv ve Belge Terminolojisi Sözlüğü'nde arşivin dört tanımı yer almaktadır: "1. Bir kişi, aile veya kamu ya da özel bir kurum/kuruluş tarafından faaliyetleri yürütürken oluşturulan veya alınan ve içerdiği bilginin kalıcı değeri ya da yaratıcısının (oluşturucusunun) işlev ve sorumluluklarına kanıt teşkil etmesi nedeniyle saklanan; özellikle köken (provenance), orijinal düzen ve bütünsel kontrol ilkelerine göre muhafaza edilen materyaller; kalıcı belgeler. 2. Bir kurum veya kuruluş içinde, kuruma ait kalıcı değere sahip belgeleri muhafaza etmekten sorumlu birim. 3. Bireylerin, ailelerin veya diğer kurum/kuruluşların belgelerini toplayan bir organizasyon; toplayıcı arşiv. 4.Bu tür koleksiyonların ve organizasyonların yönetimi ile ilgili mesleki disiplin".[21] Arşiv, "arşiv belgelerini seçme, koruma, idare ve kullanıma sunmaktan sorumlu kurum

16 Donald T. Hawkins, "Personal archiving: preserving our digital heritage", *Information Today*, (2013), s. 13.

17 İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, (Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 1980), s. 3.

18 Fatih Rukancı, Hakan Anameriç ve Alparslan Başar, *Arşiv ve Arşivcilik: Kuram, Strateji ve Uygulamalar*, (Ankara: Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2021), s. 2.

19 Bekir Kemal Ataman, *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Librairie de Pera, 1995), s. 5.

20 Sekine Karakaş, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç, *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009), s. 4.

21 Richard Pearce-Moses, *A Glossary of Archival and Records Terminology*, (Chicago: The Society of American Archivists, 2005), s. 30.

ve bu tür materyallerin saklandığı yer" anlamlarına da gelmektedir.[22] Arşivler, mevcut ve potansiyel kullanıcılarıyla birlikte anlam kazanan, kamusal kurumsal bellek ile bireysel hafızayı aynı yapı içinde barındırabilen köklü kurumlardır.[23]

Kandur, arşivin bir kurum için önemini beş başlık altında toplamıştır: "1. Arşiv bir karar verme aracıdır. 2. Arşiv bir yasal destek aracıdır. 3. Arşiv bir kurumsal verimlilik aracıdır. 4. Arşiv bir tarihi referans aracıdır. 5. Arşiv bir tasarruf aracıdır."[24]

Arşiv kaynakları, arşivlerde araştırmacının yararlanmasını bekleyen materyalleri ifade eder. Türkiye arşiv malzemesi bakımından büyük bir zenginliğe sahiptir. Arşivlerimizdeki materyaller sadece ülkemizdeki vatandaşlar için değil uluslararası arenada da kıymetli bir yerdedir. Bu duruma ilişkin İsmet Binark "Arşivlerimizdeki Osmanlı dönemine ait arşiv malzemesi, ülkemizin olduğu kadar, Orta, Yakın-Doğu ve Balkan ülkelerinin siyasi, iktisadi ve kültürel meseleleri için de büyük önem taşımaktadır." şeklinde belirtmiştir.[25] Türk arşiv belgeleri yalnızca Türkiye tarihi açısından değil geçmişte Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunmuş ve sayıları kırka ulaşan farklı ülkelerin tarihi için de büyük bir değer taşımaktadır. Bu belgeler, dünya tarihinin karanlıkta kalmış pek çok yönünü aydınlatabilecek niteliktedir. Bu nedenle Türk arşivleri, millî kimliğin ötesinde, uluslararası boyutlara sahip zengin bir miras olarak öne çıkmaktadır.[26]

Arşiv kaynakları, diğer bilgi merkezlerinde yer alan kaynaklara kıyasla kullanım açısından bazı özgün farklılıklar taşımaktadır. Özellikle Osmanlı Arşivindeki belgelerin büyük bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin resmî yazışma dili olan Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Bu durum, söz konusu belgelerden yararlanmak isteyen kullanıcıların Osmanlı Türkçesini okuyup anlayabilme becerisine sahip olmasını zorunlu kılar. Ayrıca, Osmanlı Türkçesinde yoğun biçimde kullanılan Arapça ve Farsça kökenli tamlamalar ve kalıplar konusunda da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Nitekim bu dilde yer alan küçük bir yazım farkı, örneğin tek bir noktanın eksik ya da fazla olması, metnin anlamını tamamen değiştirebilmektedir.[27]

Arşiv malzemesi, taşıdığı bilgi ve kanıt değerleri ile idari, hukuki ve tarihî işlevleri dikkate alınarak süresiz korunmasına karar verilen belge topluluğudur. Bu değerlendirme kriterleri nedeniyle arşiv belgeleri tekil ve benzersiz sayılmaktadır.[28] Arşiv materyalleri; toplumların tarihini, kültürünü, hukukunu ve sosyal yaşamını yansıtan çok çeşitli kaynaklardan oluşur. Bunlar arasında kitaplar, resmî belgeler, tapu kayıtları, noter belgeleri, mahkeme tutanakları, fermanlar, el yazmaları,

22 B. W. Dearstyne, *Arşivsel Girişim*, çev. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsoy, İstanbul: American Library Association, 2001, s. 3.

23 Yasin Şeşen, "SWOT Analizi Yöntemiyle Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14, 3 (2025), s. 1325.

24 Hamza Kandur, *Belediyelerde Arşiv Yönetimi*, (İstanbul: REMAK, 1998), s. 2-3.

25 İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, (Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 1980), s. VIII.

26 İbrahim Baş, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Arşivlerin Oluşumu ve Türk Arşivlerinde Araştırma Hizmetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 64 (2019), s. 40.

27 Hatice Gülşen Birinci, "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları", *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2007), s. 36.

28 Burçak Şentürk, *Arşivcilik: Geçmişin İzlerinden Geleceğin Pusulalarına*, (İstanbul: Hiperyayın, 2021), s. 91.

haritalar, planlar, fotoğraflar, filmler, ses ve görüntü kayıtları, efemera (afiş, broşür, kartpostal, davetiye gibi gündelik yaşamın belgeleri), gazeteler, dergiler, süreli yayınlar ve nadir eserler yer almaktadır. Arşivlerde ayrıca kişisel mektuplar, günlükler, defterler, kurum yazışmaları ve dijital belgeler de önemli kaynaklar arasında bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, arşivlerin hem bireysel hem de kurumsal belleği koruma ve gelecek kuşaklara aktarma işlevini güçlendirmektedir.

Günümüzde arşiv belgeleri sadece yazılı materyallerden ibaret olmayıp ses kayıtları, görseller, fotoğraflar, çizimler ve videolar gibi farklı formatları da kapsamaktadır. Arşiv malzemeleri, üzerine kayıtlı oldukları materyal türü ne olursa olsun, kamu kuruluşları veya özel ve tüzel kişiler tarafından görevlerini yerine getirirken üretilen veya kendilerine ulaşan idari, hukuki ve araştırma amaçlarıyla kamu yararı taşıyan belgeler bütününü ifade etmektedir.[29]

Günümüzde elektronik ortamda üretilen ve saklanan belgelerin sayıca artmasıyla, daha çoğunlukla elektronik belgeler okuyucuların hizmetine sunulmaktadır. Geçmişten devralınan basılı evrakların da dijital ortama aktarılması büyük ölçüde yerinegetirilmektedir.[30]

Gelişen bilgi teknolojileri, özellikle internet ve web, toplumun bilgiye erişim, bilgiyi kullanma ve paylaşma biçimini köklü biçimde dönüştürmüştür. Bu dönüşümle birlikte, kullanıcıların arşivlerden beklentileri ve arşivleri kullanma becerileri de farklılaşmıştır.[31] Dijitalleşme süreci, arşivlerin yalnızca bilgi depolama ve koruma işleviyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda kullanıcı odaklı hizmet sunma, dijital koleksiyonları yönetme ve erişilebilirliği artırma sorumluluklarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda arşivciler, geleneksel rollerinin ötesine geçerek dijital okuryazarlık, veri yönetimi ve dijital yöntemler gibi yeni yetkinlikler geliştirmek durumunda kalmaktadır.[32]

Arşiv Okuryazarlığının Tarihsel Gelişimi

Arşiv okuryazarlığı kavramı, 1980'lerden itibaren öncelikle arşiv bilimi bağlamında incelenmiş ve başlangıçta bireylerin arşivlerin işlevlerini ve arşiv çalışmalarının değerini anlama düzeyi olarak tanımlanmıştır.[33] Bilgi okuryazarlığının kütüphanecilik ve bilgi yönetimi alanlarında yaygınlaşmasıyla arşiv toplulukları da bu kavramdan esinlenerek birincil kaynak okuryazarlığı gibi kavramları geliştirmiş ve arşiv okuryazarlığını daha sistematik bir biçimde tanımlamaya başlamıştır.

29 İshak Keskin, "Yapılandırmacı Öğretim Bakımından Arşiv Kaynaklarının Önemi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 5 (2013), s. 13.

30 Yasin Şeşen, "Kent Arşivlerinin Materyal Sağlama Politikasının Sürdürülebilirliğine Yönelik Bir Model Önerisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 6 (2024), s. 80.

31 Caitlin Patterson, "Perceptions and Understandings of Archives in the Digital Age", *The American Archivist*, 79 (2016), s. 340.

32 Seher İnceoğlu ve Burçak Şentürk, "Dijital Çağda Arşivci: Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler ve Roller", *Bilgi Dünyası*, 15, 2 (2014), s. 357-358.

33 John J. Grabowski, "Keepers, Users, and Funders: Building an Awareness of Archival Value", *American Archivist*, 55, 3 (1992), s. 464-472.

Arşiv okuryazarlığı, genel olarak dört farklı perspektiften değerlendirilmektedir: Birincisi, kullanıcıların arşivlere ilişkin farkındalık düzeyleri ve bu kaynakları etkili bir şekilde kullanabilme becerileridir.[34] İkincisi, arşivleri ve diğer kaynak materyallerini bulma, anlama ve verimli bir biçimde kullanma yetkinliğini kapsamaktadır.[35] Üçüncü bakış açısı, bireylerin arşiv ilkelerini arşiv dışı bilgi yönetimi süreçlerine uygulayabilme yeteneklerini ele almaktadır.[36] Son olarak, kişisel arşivlerin oluşturulması ve korunması ile toplumsal düzeyde arşiv farkındalığının artırılmasına yönelik uygulamalar da bu kavramın kapsamına girmektedir.[37]

Günümüzde arşiv uygulamalarında evrensel olarak kabul gören tek resmî çerçeve, 2018 yılında Amerikan Arşivciler Derneği (Society of American Archivists, SAA) ile Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneğinin Nadir Kitaplar ve El Yazmaları Bölümü (Rare Books and Manuscripts Section, ACRL) tarafından ortaklaşa yayımlanan "Birincil Kaynak Okuryazarlığı Rehberi"dir.[38] Bu rehber, arşiv okuryazarlığını beş temel boyutta ele almakta ve her boyutu 22 ayrı unsurla desteklemektedir.

Araştırmacılar farklı bağlamlarda arşiv okuryazarlığını ölçmek ve uygulamak için ek çerçeveler geliştirmiştir. İlk olarak, arşivleri anlama ve kullanma okuryazarlığını temel alan Gao, üç boyutta 17 yetkinlikten oluşan bir "Arşiv Okuryazarlığı Değerlendirme Endeksi"ni ortaya koymuştur;[39] bu boyutlar arşivlerin anlam ve özelliklerini kavrama, arşivleri etkin şekilde kullanma ve arşiv bilgisine erişim becerilerini kapsamaktadır.

İkinci olarak, birincil kaynakları anlama ve kullanma okuryazarlığı üzerine odaklanan Morris ve diğerleri,[40] lisans düzeyindeki tarih öğrencileri için yedi boyutta 51 yetkinlikten oluşan "Arşiv Okuryazarlığı Yetkinlikleri Çerçevesini" geliştirmiştir. Bu çerçeve, birincil kaynakları doğru bir şekilde tanıma ve bulma; araştırma soruları, kanıt ve argümanları kullanarak tez geliştirme; arşivcilerden rehberlik alma; arşiv ortamına uyum sağlama; yayımlama kurallarını takip etme ve diğer ileri düzey becerilerin kazanılmasını hedeflemektedir.

34 Anne J. Gilliland-Swetland, Yasmin B. Kafai ve William E. Landis, "Integrating Primary Sources into the Elementary School Classroom: A Case Study of Teachers' Perspectives", *Archivaria*, 48, 1 (1999), s. 93.

35 Shelley Blundell, *Archival Literacy* in Action: *Exploring Information Literacy Capabilities in the Ludy T. Benjamin, Jr. In Popular Psychology Magazine Collection* (poster, 2013), https://ohioarchivists.org/wp-content/uploads/2013/07/Blundell_soa_2013-04_poster_archlit.pdf; Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77 (2014), s. 397-398.

36 Shenghui H. Zhao, "The Discussion on Citizen Archival Literacy Assessment", *Lantai World* 2 (2016), s. 22-24, https://doi.org/10.16565/j.cnki.1006-7744.2016.02.08

37 Tiyang Huang, Liwen Sun ve Qinfang Zhou, "Archival Literacy Framework for the Public: A Delphi and Analytical Hierarchy Process Study," *Library & Information Science Research*, 45 (2023), s. 1-9.

38 SAA-ACRL/RBMS. *Guidelines for Primary Source Literacy*. Washington, DC, 2018, s. 1-19.

39 Junlin Gao, *The Study of the Indicators of the Archival Literacy in Taiwan* (Yüksek Lisans Tezi), National Chengchi Üniversitesi,2008.

40 Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77 (2014), s. 394-424.

Üçüncü çerçeve, arşivlerin işleyiş prensiplerini kullanma okuryazarlığını dikkate alan Zhao[41] tarafından tasarlanmış ve 17 davranışı dört boyutta (farkındalık, bilgi, beceri ve etik) değerlendiren "Vatandaş Arşiv Okuryazarlığı Değerlendirme Endeksi"ni içermektedir. Benzer biçimde, Carini[42] ise 36 yetkinlikten oluşan ve altı boyutta yapılandırılmış "Birincil Kaynak Bilgi Okuryazarlığı Standartları Çerçevesini" geliştirmiştir. Bu boyutlar: bilmek, yorumlamak, değerlendirmek, kullanmak, erişmek ve etik ilkelere uymayı kapsamaktadır.

Son olarak, 2023 yılında Huang ve diğerleri,[43] "Halk İçin Arşiv Okuryazarlığı Çerçevesini" tasarlamışlardır. Bu çerçeve, altı boyutta arşiv okuryazarlığını değerlendirmekte ve her boyutu 31 unsuru içermektedir: arşiv farkındalığı, arşivsel kavrayış/arşivsel biliş, arşiv bilgisi, arşivsel beceri/arşiv yetkinliği, arşivsel eylem/arşiv uygulaması ve arşiv etiği. Bu çerçeve, önceki modellerin sunduğu ölçütleri ve yaklaşımları kapsamlı biçimde birleştirerek bireylerin arşivleri anlamalarını ve etkin biçimde kullanmalarını sistematik olarak desteklemektedir.

Türkiye'de arşiv okuryazarlığı konusuna yönelik çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, alana katkı sağlayan bazı çalışmalar mevcuttur. Örneğin Polat,[44] resmî bir çerçeve geliştirmekten ziyade, arşiv okuryazarlığıyla ilgili temel bilgiler sunmuş ve Türkiye bağlamında farklı bakış açılarını ortaya koymuştur. Bu çalışma, konuyla ilgili literatüre katkı sağlayan ilk çalışma niteliği taşımaktadır. Arşiv okuryazarlığı ile ilgili bir başka çalışma ise Tekdal'ın eğitimde arşiv ve kütüphane okuryazarlığını birlikte ele aldığı bir kitap bölümüdür.[45] Konu ile ilgili bir diğer çalışma ise Toy'un yüksek lisans tezidir.[46] Bu çalışmada, Çankırı Karatekin Üniversitesi Tarih Bölümü ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü son sınıf öğrencilerinin arşiv okuryazarlığı becerilerini ve farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Bu üç çalışma, Türkiye'de doğrudan arşiv okuryazarlığı alanına odaklanan sınırlı sayıda araştırmayı temsil etmektedir.

Arşiv Okuryazarlığı

"Okuryazarlık 21. yüzyılda bireylerin kendini gerçekleştirebilmeleri, toplumların diğer toplumlarla rekabet edebilmeleri için sahip olmaları gereken becerilerin

41 Shenghui H. Zhao, "The Discussion on Citizen Archival Literacy Assessment", *Lantai World*, 2 (2016), s. 22-24, https://doi.org/10.16565/j.cnki.1006-7744.2016.02.08

42 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", Portal: *Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 191-206.

43 Tiyang Huang, Liwen Sun ve Qinfang Zhou, "Archival Literacy Framework for the Public: A Delphi and Analytical Hierarchy Process Study", *Library & Information Science Research*, 45 (2023), s. 1-9.

44 Coşkun Polat, "Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı." 2. Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, 20-24 Kasım 2017, İstanbul içinde, ed. H. Oruç, M. Yıldırır ve S. Kadıoğlu. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2019.

45 Danyal Tekdal, "Eğitimde Arşiv ve Kütüphane Okuryazarlığı", *Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-III* içinde, ed. Erol Koçoğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2021), s. 35-59.

46 Nuray Toy, *Arşiv Kaynaklarının Bilimsel Araştırmalardaki Yeri ve Arşiv Okuryazarlığı (Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

başında gelmektedir."[47] Amerikan Arşivciler Derneği ve Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneğinin oluşturduğu rehbere göre okuryazarlık, "Belirli bir alanda yetkinlik, bilgi veya beceridir. Okuryazarlık ikili (var/yok) bir durum değil, aksine o alandaki yetkinliğin bir yelpazesidir. Arşiv okuryazarlığı (birincil kaynak okuryazarlığı), bilgi okuryazarlığı, dijital okuryazarlık ve görsel okuryazarlık, birincil kaynaklarla çalışmak için ilgili alanlardır."[48] şeklinde tanımlanmaktadır.

Geleneksel olarak metin okuma, anlama ve yazma yetkinliğiyle tanımlanan okuryazarlık; bilgi çağında daha karmaşık görevleri ve becerileri içerecek biçimde genişlemiş, bu da farklı okuryazarlık türlerinin doğmasına neden olmuştur.[49]

Arşiv okuryazarlığı, temel okuma ve yazma becerilerinin ötesine geçerek bireyin birincil kaynaklara erişme, bu kaynakları etkili biçimde kullanma ve elde ettiği bilgileri analiz ederek anlamlandırma yetkinliği olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda arşiv okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığının belirli bir alandaki uygulama biçimi olarak değerlendirilmektedir.[50] Bazı araştırmacılar arşiv okuryazarlığını, kamuoyunun arşivlerin işlevlerini ve taşıdığı değeri anlama kapasitesi olarak tanımlarken[51] diğerleri bu kavramı arşivlerin nasıl işlediğine dair bir farkındalıkla birlikte, arşiv kaynaklarını edinme ve kullanma becerisi olarak görmektedir.[52] Bununla birlikte bazı bilim insanları arşiv okuryazarlığını, bilgi okuryazarlığı kavramının arşivler ve birincil kaynaklar bağlamındaki bir yansıması ya da özel bir uygulaması olarak değerlendirmektedir.[53] Başka bir yaklaşıma göre ise arşiv okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığının "Bul, kullan ve entegre et!" şeklindeki temel yaklaşımını, arşivlerde sıklıkla karşılaşılan keşfetmeye dayalı araştırma süreçleri ve alanın uzmanlık gerektiren doğasıyla birleştiren karma bir yapıdadır.[54]

47 Eylem Sur, "Okuryazarlık Kavramı ve Türkiye'deki Okuryazarlık Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme", *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2022), s. 445.

48 SAA-ACRL/RBMS, *Guidelines for Primary Source Literacy,* Washington, DC, 2018, s. 11.

49 Eylem Sur, "Okuryazarlık Kavramı ve Türkiye'deki Okuryazarlık Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme", s. 445.

50 Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 155.

51 John J. Grabowski, "Keepers, Users, and Funders: Building an Awareness of Archival Value", *American Archivist*, 55, 3 (1992), s. 464.

52 Anne J. Gilliland-Swetland, Yasmin B. Kafai ve William E. Landis, "Integrating Primary Sources into the Elementary School Classroom: A Case Study of Teachers' Perspectives", *Archivaria*, 48, 1 (1999), s.110.

53 Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", The American Archivist, 77 (2014), s. 396; Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 155.

54 Shelley Blundell, *Archival Literacy in Action: Exploring Information Literacy Capabilities* in the Ludy T. Benjamin, Jr. In Popular Psychology Magazine Collection (2013); Polona Vilar ve Anja Sauperl, "Archival Literacy: Different Users, Different Information Needs, Behaviour and Skills", *Information Literacy: Lifelong Learning and Digital Citizenship in the 21st Century* içinde, ed. Serap Kurbanoğlu vdğr. (Cham: Springer, 2014), s. 150.

Arşiv okuryazarlığı; arşiv belgelerinin oluşturulduğu bağlamı, nasıl korunduklarını ve düzenlendiklerini anlamayı ve bunları araştırma veya eğitimde sorumlu bir şekilde kullanmayı içerir.[55] Morris, Mykytiuk ve Weiner arşiv okuryazarlığını "arşivleri, el yazmalarını ve diğer orijinal, yayınlanmamış birincil kaynak materyallerini etkili ve verimli bir şekilde bulmak, yorumlamak ve kullanmak için gerekli bilgi, beceri ve yetenekler" olarak tanımlamışlardır.[56] Bu tanım kavramsal çerçeve açısından zengindir: bilgi (knowledge), beceri (skills) ve yeterlik (abilities) boyutlarını aynı anda içererek, kullanıcıların arşiv materyallerini bütüncül olarak ele almasını hedeflemektedir.

Arşiv okuryazarlığı, çeşitli teorilerin analizine dayanarak tanımlanmıştır: Arşivleri saklamak, düzenlemek, erişmek ve kullanmak için toplumun ihtiyaç duyduğu farkındalık, biliş, bilgi, beceri, etik ve eylemlerdir. Ayrıca, (1) birincil kaynakların kapasitesini ve arşivlerin işlevlerini anlama; (2) hangi tür arşivlerin hangi koşullarda saklanması veya kullanılması gerektiğini anlama; (3) belgelerin nasıl korunacağını, düzenleneceğini ve saklanacağını ve gerekli arşivlere nereden ulaşılacağını, erişileceğini ve elde edileceğini bilme ve (4) sorunları çözmek ve bilgi oluşturmak için arşivleri bilimsel olarak etik ve yasal bir şekilde saklama ve kullanma yeterliliğidir.[57]

Amerikan Arşivciler Derneği ve Amerikan Araştırma Kütüphaneleri Derneğinin oluşturduğu rehbere göre arşiv okuryazarlığı, "Birincil kaynaklar bir dönemi, olayı, eseri, kişileri veya fikirleri belgeleyen özgün kanıt işlevi gören çeşitli formatlardaki materyallerdir. Birincil kaynak okuryazarlığı, yeni bilgi oluşturmak veya mevcut anlayışları gözden geçirmek amacıyla belirli disiplin bağlamlarında birincil kaynakları etkili bir şekilde bulmak, yorumlamak, değerlendirmek ve etik olarak kullanmak için gerekli bilgi, beceri ve yeteneklerin birleşimidir."[58] şeklinde tanımlanmıştır. Birincil kaynaklara dayalı arşiv okuryazarlığının en belirgin üç boyutu şu şekildedir: "1) arşiv teorisi, uygulamaları ve prosedürleri hakkında bilgi; 2) yapılandırılmamış sorunlar ve iyi tanımlanmamış çözümlerin norm olduğu durumlarda belirsizliği ve muğlaklığı azaltma stratejileri; 3) entelektüel beceriler veya belge, faaliyet ve süreçlerin temsilleri ile temsil edilen gerçek nesne veya süreç arasındaki bağlantıyı anlama yeteneği"dir."[59]

Arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip bireylerin arşiv hizmetlerinden nasıl faydalanacaklarını bilmeleri, araştırma süreçlerini planlayarak yürütebilmeleri, arşivlerde geçerli olan temel kuralları tanımaları ve belge türleri ile ilgili bilgi sahibi olmaları beklenir. Bunun yanı sıra araştırma konusuyla bağlantılı uygun fonları

55 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 195.

56 Sammie Morris, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner, "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77 (2014), s. 397.

57 Tiyang Huang, Liwen Sun ve Qinfang Zhou, "Archival literacy framework for the public: A Delphi and analytical hierarchy process study", *Library & Information Science Research*, 45 (2023), s. 3-4

58 SAA-ACRL/RBMS. Guidelines for Primary Source Literacy, Washington, DC, 2018, s. 1-2.

59 Elizabeth Yakel ve Deborah A. Torres, "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *The American Archivist*, 66 (2003), s. 54.

belirleyebilmeleri, ulaşmış oldukları belgeleri anlamlandırabilmeleri ve içerik çözümlemesi yaparak sağlıklı sonuçlara ulaşabilmeleri önemlidir. Bu düzeyde bir okuryazarlığa sahip bireylerin kendi bilgi eksikliklerini tespit edebilmeleri ve dışarıdan yardım almaksızın bu açıkları giderebilecek yeterliliğe ulaşmaları da arşiv okuryazarlığının doğal bir uzantısıdır.[60]

Arşiv okuryazarlığı becerilerinin toplumsal bir varlık olarak insanın eğitimiyle eş zamanlı olarak geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda sunulacak eğitimin hem kuramsal içerik hem de uygulama boyutları birlikte ele alınarak sürecin bütüncül bir yaklaşımla yapılandırılması gerekmektedir.[61] Arşiv okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı kuramları temel alınarak gelişmiş, arşiv belgelerinin özgün yapısı ve bağlamsal özellikleriyle zenginleştirilmiş bir okuryazarlık türüdür.

Arşivlerde kullanıcı çalışmaları uzun süredir araştırmacıların memnuniyeti, davranışları ve birincil kaynakları kullanma biçimleri üzerine odaklanmaktadır. Ancak arşiv kullanıcılarında "uzmanlık" niteliğini belirleyen özellikler açıkça tanımlanmamıştır. Yakel ve Torres, birincil kaynakları etkin bir şekilde kullanabilen uzman bir kullanıcı olabilmek için gerekli üç bilgi alanını tanımlamıştır. Birincisi alan bilgisi veya konu bilgisi (domain or subject knowledge), belirli bir disiplinde çalışmak için gerekli olan arka plan bilgisidir. İkincisi, eser okuryazarlığı (artifactual literacy) olarak adlandırılan, birincil kaynakları yorumlama ve analiz edebilme yetisidir. Üçüncüsü ise arşivsel zekâ (archival intelligence) olarak belirtilen, kullanıcıların arşiv ve özel koleksiyonlarda, ayrıca depolardaki bireysel koleksiyon veya belge gruplarında etkin bir şekilde gezinmesini sağlayan arşiv sistemleri ve ilkelerine dair anlayıştır. Yakel ve Torres bir araştırmacının arşiv okuryazarlığının, alan veya konu bilgisinden ayrı olduğunu ifade ederler. Ayrıca, arşiv okuryazarlığının birincil kaynakları yorumlama ve analiz etme becerisi olan eser okuryazarlığından farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Alan bilgisi ve eser okuryazarlığı ilişkili olmakla birlikte arşiv okuryazarlığı, birincil kaynak arayışının yürütüldüğü ortam hakkındaki bilgiyi ifade etmektedir.[62] Genel olarak alan bilgisi her tür araştırma için bir ölçüde gerekli olmakla birlikte kütüphanecilerin ve arşivcilerin sorumluluğu dışında olup ders veren alan uzmanlarının görev kapsamına girer. Ancak diğer iki bilgi alanı, öğrencilere birincil kaynakları tanıtmakla görevli kütüphaneciler açısından önemlidir. Eser okuryazarlığı; birincil kaynakları anlama, yorumlama ve analiz etme yetisi, birincil kaynak okuryazarlığının en önemli bileşenlerinden biridir. Bir kişi materyalleri bağlam içinde kavrayamıyor veya anlayamıyorsa onları bulabilme becerisi tek başına anlam ifade etmez. Bu bilgi alanı, mesleki literatürde yeterli düzeyde ele alınmamıştır. Bilgi alanının son kısmı olan arşivsel zekâ, açıkça arşivcilerin bilgi ve uzmanlık alanına girmektedir. Bu alan, birincil kaynak

60 Erol Koçoğlu, "Medya Okuryazarlığı ve Eğitimiyle İlgili Temel Kavramlar", *Medya Okuryazarlığı ve Eğitim* içinde, ed. Erol Koçoğlu ve Özkan Akman, (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019), s. 4.

61 Danyal Tekdal, "Eğitimde Arşiv ve Kütüphane Okuryazarlığı", *Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-III* içinde, ed. Erol Koçoğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2021), s. 53.

62 Elizabeth Yakel ve Deborah A. Torres, "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *The American Archivist*, 66 (2003), s. 52.

materyallerinin nasıl bulunacağını anlamaya odaklanır. Özellikle depoları, koleksiyonları ve bunların yapılarını, kuralları ve düzenlemeleri, etik kuralları ve arşivcilerin materyallerle çalışırken ve bunları düzenlerken dayandığı arşiv ilkelerini anlamayı içerir. Birincil kaynakları anlamak için gerekli diğer bilgi alanlarıyla eşit öneme sahip olmasına rağmen bu alan, belirli bir meslek dışındaki kişiler için alışılmadık olan derin bir mesleki anlayış gerektirir.[63]

Arşivler, sadece belgelerin muhafaza edildiği kurumlar değil aynı zamanda bilgi üretiminin, yorumlanmasının ve tarihsel belleğin şekillendiği araştırma ortamlarıdır. Bu bağlamda arşiv materyallerine erişim, arşiv materyallerini değerlendirme ve kullanım süreçleri, kullanıcıdan özel bir yetkinlik seti talep eder. Arşiv okuryazarlığı bu yetkinliklerin bütününü tanımlamak için kullanılmaktadır. Yapılan bir çalışmada, kültürel miras kurumlarındaki arşivlerin etkin kullanımında ve kültürel belleğin korunmasında arşiv okuryazarlığının önemi vurgulanmıştır. Çalışma arşiv okuryazarlığı, kültürel mirasın korunması ve birincil kaynakların etkili kullanımı bağlamında yöntemsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveye göre arşiv okuryazarlığı; kavramlar ve prosedür (birincil kaynaklar, arşivler, kurumsal prosedürler, düzenleme, tasnif, dijitalleştirme), bilgi erişim araçları ve arama stratejileri (bibliyografyalar, indeksler, kataloglar, kılavuzlar, elektronik araçlar, veri tabanları) ve yapısal özelliklerden (Osmanlı Türkçesi, Arapça Farsça, kamu yönetimi, tarih, hukuk, yazı türleri bilgisi, kitap/belge özellikleri, süsleme bilgisi) oluşmaktadır.[64]

"Arşiv okuryazarlığı" yeterliklerini belirlemeye yönelik yürütülen bir araştırma kapsamında; lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitim veren kurumlardan öğretim üyeleri, arşivciler ve kütüphanecilerin katkılarıyla taslak bir yeterlik listesi değerlendirilmiştir. Bu süreç sonunda, altı temel kategori altında arşiv okuryazarlığına ilişkin yeterlikler tanımlanmıştır. Bunlar sırasıyla: birincil kaynakları doğru biçimde kavrayabilme, bu kaynaklara ulaşabilme, bir araştırma sorusu doğrultusunda kanıtları ve tartışmayı kullanarak tez geliştirebilme, arşivcilerden etkili biçimde rehberlik alabilme, arşiv kültürüne uyum sağlayabilme ve yayın süreçlerine ilişkin protokollere uygun hareket edebilme yeterlikleridir. [65]

Arşiv kullanıcılarının farklı türlerine dikkat çeken ilk araştırmacılardan biri Andrea Johnson'dur.[66] Literatürde arşiv kullanıcıları ile ilgili iki kullanıcı türünü tanımlamaktadır: sıradan ve profesyonel. Sıradan kullanıcı, belirli bir mesleğe yönelik eğitim veya sosyalizasyondan geçmemiş kişidir; profesyonel kullanıcı ise mesleğin resmî bir alanında faaliyet gösteren kişidir. Sıradan kullanıcılar ayrıca deneyimli ve acemi olarak ikiye ayrılır. Profesyonel kullanıcılar, yürüttükleri görev

63 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 195.

64 Coşkun Polat, "Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı", s. 232.

65 Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 154.

66 Andrea Johnson, *Users, Use And Context: Supporting Interaction Between Users And Digital Archives.* Craven, L. ed. What Are Archives? Cultural And Theoretical Perspectives: A Reader, 145-166. Ashgate, Aldershot (2008).

hakkında iyi bilgiye sahiptir; eğitim almış olup genellikle görevle ilgili deneyime ve bağlamın derin bir anlayışına hâkimdir. Benzer şekilde, deneyimli sıradan kullanıcılar görevle ilgili önceki deneyime sahip olabilir ancak geçmiş bilgileri çok daha sınırlıdır. Acemi sıradan kullanıcılar, adından da anlaşılacağı üzere, göreve yenidir ve bu görevi iyi bir şekilde yerine getirmek için gerekli bilgi ve eğitime sahip değildir. Teorik olarak hâlâ geliştirilmesi gereken ise profesyonel tür yani arşivcidir. Bilgi ve Belge Yönetimi alanında bakıldığında, profesyonellerin yani arşivcilerin, sözde "ideal/mükemmeliyetçi yaklaşım"a ilişkin bilgi becerilerine sahip olduğu ve bunları sergilediği varsayılabilir. Bu, onların iyi hedeflenmiş ve daha sofistike arama teknikleri kullandıkları ve bilgiyi kullanırken üst düzey becerileri uyguladıkları anlamına gelir; tüm bunlar alan, materyaller, koleksiyonlar ve bilgi organizasyonu hakkında derinlemesine bilgiye dayanmaktadır. Her iki tür sıradan kullanıcı ise "sağduyu/yaşamda kalma yaklaşımı"nı kullanır; bu, profesyonel bilgiye sahip olmadan mevcut koşullar altında ellerinden gelenin en iyisini yapmaları anlamına gelmektedir.[67]

Batı Avustralya Eyalet Arşivi, arşivsel zekâya sahip olan bireylerde olması gereken özellikleri şu şekilde belirtmiştir:[68]

• Provenans gibi temel arşiv kavramlarını bilir ve "seri" gibi teknik terimleri kullanabilirler.

• Hem çevrim içi hem de basılı kataloglar, dizinler ve diğer araştırma araçları aracılığıyla belgeleri bulabilir; araştırma konuları ile belgeler arasında mantıklı bağlantılar kurabilirler.

• Atıf kurallarını anlar ve doğru şekilde uygularlar.

• Araştırma öncesinde ayrıntılı ve özenli bir hazırlık yaparlar.

• Araştırma süreci karmaşıklaştığında veya zorlaştığında süreci sürdürme konusunda kararlılık gösterirler.

• Okuma salonu kurallarına doğal bir alışkanlık olarak uyarlar.

• Farklı arşivlerde veya web sitelerinde karşılaştıkları farklı uygulamalara uyum sağlayabilirler.

• En önemlisi, araştırma stratejisi geliştirebilir ve bunu etkin bir şekilde hayata geçirebilirler.

Arşiv okuryazarlığı becerilerine sahip bir kişinin, arşiv hizmetlerinden etkin şekilde yararlanabilmesi beklenir. Bu, araştırmaya uygun kaynakları belirleyerek doğru yerden ve yöntemle başlamayı, arşivde geçerli işleyiş ve prosedürleri bilerek hareket etmeyi içerir. Ayrıca belgelerin türlerini tanıması, araştırma konusu ile ilgili uygun fonları tespit etmesi, ulaştığı belgeleri doğru şekilde okuyup anlamlandırması ve gerektiğinde çevirisini yapabilmesi önemlidir. Son olarak, elde edilen

67 Polona Vilar ve Alenka Šauperl, "Archival Literacy: Different Users, Different Information Needs, Behaviour and Skills", *Communications in Computer and Information Science*, 492 (2014), s. 150.

68 The State Records Office of Western Australia (SRO). "Archival intelligence: using archival catalogues and finding aids", https://www.slideshare.net/slideshow/archival-intelligence-using-archival-catalogues-and-finding-aids/40625052#8 (Erişim tarihi: 6 Ağustos 2025).

belgeleri analiz ederek güvenilir ve doğru bir değerlendirme yapabilme yeteneği de arşiv okuryazarlığının temel unsurlarından biridir.[69]

Arşiv Okuryazarlığı ve Bilgi Okuryazarlığı İlişkisi

Günümüzde bilgi toplumu bağlamında, arşiv okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığı birbirini tamamlayan disiplinler olarak öne çıkmakta ve bireylerin hem akademik hem de günlük yaşamda bilgiye erişim yetilerini güçlendirmektedir. Bilgi okuryazarlığı terimi 1974 tarihine dayanmaktadır ve dolayısı ile bilgi okuryazarlığı üzerine 50 yılı aşkın tartışılmakta ve çalışılmaktadır.[70] Buna karşın arşiv okuryazarlığı yalnızca son yirmi yıldır doğrudan literatürde ele alınmaktadır. Arşiv okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalar bir tanımın geliştirilmesine yol açmış olsa da hâlihazırda birincil kaynaklara özgü, bu karmaşık ve dolaylı materyalleri bulma, değerlendirme ve yorumlama süreçlerinin zorluklarını yeterince karşılayan standartlar bulunmamaktadır. Arşiv okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığının bir alt alanı olarak, bireylerin arşiv materyallerine erişim, değerlendirme ve kullanım becerilerini geliştirmeye odaklanır; bu açıdan bilgi okuryazarlığı şemsiye terim niteliği taşımaktadır.[71] Birincil kaynak okuryazarlığı yani arşiv okuryazarlığı; bilgi okuryazarlığı, görsel okuryazarlık ve dijital okuryazarlık gibi diğer "okuryazarlıklarla" ve kolektif hafıza, kültürel miras, bireysel/kültürel bakış açıları gibi kavramlarla kesişir. Bu nedenle, birincil kaynakları kullananlar ve onları bu süreçte yönlendirmek isteyenler, diğer beceriler ve disiplinlerden bağımsız çalışmamaktadır.[72] Kurbanoğlu, yıllar önce bilgi okuryazarlığı kavramına oldukça geniş bir çerçeveden yaklaşarak tanımını yapmıştır:

> *"Bilgi okuryazarlığı bir beceriler bütünüdür. Bilgi ihtiyacını fark etme, bilgi ihtiyacını tanımlama, bilgi arama stratejileri geliştirme, bilgi arama, bulma, seçme, değerlendirme, kullanma, sınıflama, düzenleme, yorumlama, yeni bilgiyi mevcut bilgiyle bütünleştirme ve iletme gibi bilgi becerilerinin; muhakeme yürütebilme, karar verebilme, problem çözebilme, analitik düşünebilme, eleştirel düşünebilme, sentez yapabilme, yaratıcı düşünebilme, yeni bilgi üretebilme, geçmiş deneyimlerden yararlanarak bilgi ve beceri transferi yapabilme ve bilgiyi içselleştirme gibi üst düzey düşünme becerilerinin; iletişim, ekip çalışması, işbirliği, kişisel motivasyon, uyum sağlama gibi bireysel becerilerin; fonksiyonel okuryazarlık, bilgisayar okuryazarlığı, ağ okuryazarlığı kütüphane okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, görsel okuryazarlık gibi çeşitli okuryazarlık becerilerinin birleşiminden oluşur."* [73]

69 Danyal Tekdal, "Eğitimde Arşiv ve Kütüphane Okuryazarlığı", *Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-III* içinde, ed. Erol Koçoğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2021), s. 53.

70 Jane Hammons, Spencer Brayton, Audrey Gunn, Matthew Weirick Johnson, Melissa Mallon ve Mira Scarnecchia Hammons, "Celebrating 50 years of information literacy: A presentation series", *College & Research Libraries News* (C&RL News), 86, 7 (2025), s. 300.

71 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 191.

72 SAA-ACRL/RBMS. *Guidelines for Primary Source Literacy,* (Washington, DC, 2018), s. 2.

73 Serap Kurbanoğlu, "Bilgi Okuryazarlığı:Kavramsal Bir Analiz", *Türk Kütüphaneciliği*, 20 (2010), s. 743.

Bilgi okuryazarlığı, bireyin gereksinim duyduğu bilgiyi belirleyip erişebilmesi, elde edilen bilgiyi amacına uygun biçimde düzenlemesi, etkin şekilde kullanması ve paylaşabilmesiyle ilgili beceriler bütününü ifade etmektedir.[74] Polat ise arşiv okuryazarlığına bilgi okuryazarlığından farklı bakmak gerektiğini ifade etmiştir.[75]

Birincil kaynakların kullanılmasıyla eleştirel düşünmenin öğretilebileceği fikri, mesleki literatürde tutarlı bir tema olmuştur. Marcus Robyns ve Barbara Rockenbach, arşiv materyallerinin müfredatta eleştirel düşünmeyi nasıl destekleyebileceğine dair yazılar kaleme almıştır.[76] Birincil kaynaklarla çalışmak öğrencilere kendi anlatılarını oluşturmayı öğrenme ve bunu yaparken yorumlama sürecini daha iyi anlama fırsatı sunmaktadır. Ayrıca öğrencilere bir anlatı oluşturma ve düzenleme süreci üzerine eleştirel düşünmeyi öğretmek için bir zemin sağlar.[77] Bilgi toplumu içinde bireylerin bilgiye erişme, onu değerlendirme ve kullanma yetkinliği giderek daha önemli hâle gelmiştir. Bu bağlamda, bilgi okuryazarlığı ve arşiv okuryazarlığı kavramları, bilginin farklı bağlamlarda anlaşılması ve yönetilmesine yönelik yetkinlikleri ifade etmektedir. Her iki kavram da kullanıcıların bilgiye yönelik bilinçli ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmelerini hedeflese de içerik ve bağlam açısından belirgin farklar taşımaktadır. Bilgi okuryazarlığı ve arşiv okuryazarlığı, bilgi çağında bireylerin donanımlı ve bilinçli bilgi kullanıcıları olmalarını sağlamaya yönelik iki tamamlayıcı kavramdır. Bilgi okuryazarlığı genel bilgiye erişimi öğretirken arşiv okuryazarlığı birincil kaynaklarla eleştirel ve tarihsel düzlemde çalışabilmeyi sağlar.

Arşiv okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığının ortak noktalarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Eleştirel Düşünme ve Değerlendirme Yetkinliği: Hem bilgi hem de arşiv okuryazarlığı, kullanıcıların bilgi kaynaklarını eleştirel biçimde değerlendirme ve analiz etme yetkinliklerini kapsar. Bu, özellikle dijital ortamda doğru bilgiye ulaşma becerisi ile doğrudan ilişkilidir.[78]

Bilgiye Erişim Becerisi: Her iki okuryazarlık türü de bilgiye etkili biçimde ulaşma, bilgi kaynaklarının yapısını tanıma ve uygun araştırma stratejileri geliştirme becerilerini içerir.[79]

74 Erol Yılmaz ve Ali Kavak, "Üniversite öğrencilerinin bilgi okuryazarlığı öz-yeterliliklerinin değerlendirilmesi: Kırıkkale Üniversitesi örneği", *Bilgi Yönetimi* 7, 2 (2024), s. 352.

75 Coşkun Polat, "Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı", s. 229.

76 Marcus C. Robyns, "The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Re search Methods Instruction", *American Archivist*, 64 (2001), s. 371-373.

77 Peter Carini, "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), s. 194.

78 Alison Head ve Michael Eisenberg, Truth Be Told: *How College Students Evaluate and Use Information in the Digital Age*, (Washington, DC: Project Information Literacy, 2010), s. 18

79 American Library Association, *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*, (Chicago: American Library Association, 2000), s. 8.

Etik ve Yasal Sorumluluk Bilinci: Bilginin doğru ve etik kullanımı, atıf yapma, telif haklarına riayet gibi ilkeler hem bilgi hem arşiv okuryazarlığının ayrılmaz parçalarıdır.[80]

Arşiv okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığının farklılıkları ise aşağıdaki şekildedir:

Kapsam ve Odak Noktası: Bilgi okuryazarlığı genel anlamda tüm bilgi kaynaklarını (dijital, basılı, görsel vb.) kapsarken arşiv okuryazarlığı özellikle birincil kaynaklar, arşiv belgeleri ve tarihî belgelerle çalışmayı içerir. Arşiv belgelerinin üretim bağlamı, otantikliği ve tarihsel konumlandırılması bu bağlamda öne çıkar.[81]

Kaynak Türleri ve Kullanımı: Bilgi okuryazarlığında veri tabanları, akademik yayınlar ve internet kaynakları ön plandayken; arşiv okuryazarlığı mektuplar, resmî belgeler, el yazmaları, nadir koleksiyonlar gibi özgün ve birincil kaynaklara odaklanır.[82]

Tarihsel Bağlam ve Belge Analizi: Arşiv okuryazarlığı; belgelerin tarihsel bağlamlarını, üretildiği kurumları ve diplomatik yapılarını anlama becerisi gerektirir. Bu bağlamda, kullanıcıların tarihsel düşünme, bağlamsallaştırma ve belge analizi yapmaları beklenir.[83]

Kullanıcı Profili: Bilgi okuryazarlığı geniş bir kitleye hitap ederken (öğrenciler, genel kullanıcılar) arşiv okuryazarlığı daha çok tarihçiler, araştırmacılar ve arşiv kullanıcıları gibi uzman profillerle ilişkilidir.[84]

Arşiv Okuryazarlığı Yeterlilik Çerçevesi

Türkiye'de doğrudan "arşiv okuryazarlığı" başlığı altında gerçekleştirilen çalışmalar sınırlıdır ancak bu kavramla ilişkili pek çok araştırma, dolaylı olarak arşiv okuryazarlığının kavramsal altyapısının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, çalışmada ele alınan konu ile ilgili tüm uluslararası çalışmalar ve modeller, araştırmanın teorik temelini oluşturmuş ve ilgili çerçevenin geliştirilmesine önemli katkılar sunmuştur. Son yıllarda bu alandaki çalışmalar daha görünür hâle gelmiş, arşiv okuryazarlığının Türkiye'de gelişim sürecinde olduğunu ortaya konmuştur. Bununla birlikte hem kuramsal hem de uygulamalı bir çerçeveye duyulan ihtiyaç hâlen devam etmektedir. Bu nedenle, mevcut modeller temel alınarak sunulacak yeni bir kavramsal öneri, literatürdeki boşluğu doldurma ve alana katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Literatür taraması sonucunda, arşiv okuryazarlığına ilişkin uluslararası

80 American Library Association, *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*, s. 12.

81 Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 155.

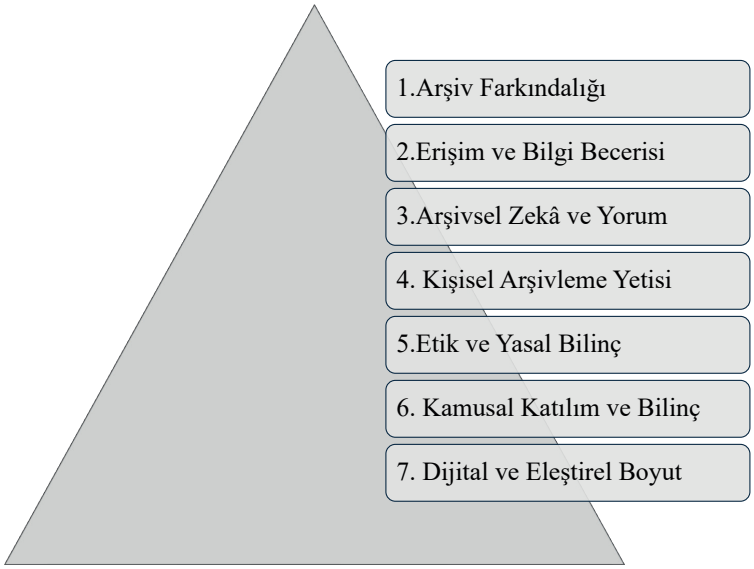
82 Paul L. Garvin, "Archival Intelligence for Data: A Conceptual Framework for Understanding the Reuse of Research Data", *American Archivist*, 77, 1 (2014), s. 31-60, https://doi.org/10.17723/aarc.77.1.l0w60r554241l48x

83 Elizabeth Yakel ve Deborah A. Torres, "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *The American Archivist*, 66, 1 (2003), s. 53.

84 Sharon A. Weiner, Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk, "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), s. 159.

modellerin bilgi, beceri ve tutum temelli olduğu görülmüştür. Çalışmada önerilen çerçeve, bu evrensel temeller doğrultusunda geliştirilmiş olmakla birlikte hem de uygulamalı alanlarda referans alınabilecek bir yapıyı sunmaktadır. Bu çalışmada geliştirilen çerçeve, mevcut uluslararası modellerin temel aldığı bilgi, beceri ve tutum boyutlarını korumakla birlikte dijital dönüşüm, yapay zekâ, büyük veri ve eleştirel arşivcilik gibi çağdaş konuları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Özellikle arşivlerin tarafsızlık, temsil ve iktidar ilişkileri bağlamında eleştirel biçimde değerlendirilebilmesini hedefleyen bu boyut, mevcut modellerden ayrılan özgün bir katkı sunmaktadır.

Çalışmada önerilen arşiv okuryazarlığı yeterlilik çerçevesi, doğrudan bir ölçme aracı sunma iddiası taşımamaktadır. Ancak çerçevede tanımlanan üst boyutlar ve alt göstergeler, ileride geliştirilebilecek nitel veya nicel değerlendirme araçları için kavramsal bir zemin oluşturmayı amaçlamaktadır (bk. Ek 1).

Şekil 1. Arşiv Okuryazarlığı Yeterlilik Çerçevesi

Bu çalışma kapsamında geliştirilen "Arşiv Okuryazarlığı Yeterlilik Çerçevesi", arşiv okuryazarlığına ilişkin literatürde sunulan modellerden farklı olarak hem geleneksel hem de dijital boyutları bir araya getiren bütüncül bir yapı sunmaktadır. Çerçeve; farkındalık, erişim, yorumlama, kişisel arşivleme, etik, kamusal katılım ile dijital ve eleştirel boyutlardan oluşarak arşiv okuryazarlığını yalnızca teknik bir beceri alanı değil aynı zamanda etik, toplumsal ve teknolojik yönleriyle çok katmanlı bir yeterlilik olarak ele almaktadır. Bu yönüyle ilgili çerçeve, arşiv okuryazarlığına ilişkin mevcut literatürü genişletmekte ve hem akademik araştırmalar hem de uygulama alanları için kapsamlı bir referans noktası oluşturmaktadır. Çerçevenin bütüncül ve ayrıntılı hâli Ek 1'de sunulmuştur.

Arşiv farkındalığı boyutu, literatürde Yakel ve Torres tarafından tartışılan "arşivsel zekâ (archival intelligence)" kavramının bilgiye erişim ve bilgiyi kullanım bağlamındaki öncül yaklaşımlarından beslenmektedir. Ancak bu çalışmada arşiv farkındalığı, bireyin yalnızca arşivleri etkin biçimde kullanabilme kapasitesini değil arşivlerin tarihî ve toplumsal hafızadaki rolünü kavrama, kurumsal süreçlerdeki işlevini tanıma ve arşivleri özgün bir bilgi kaynağı olarak konumlandırma bilincini de içeren daha temel ve kapsayıcı bir yeterlilik alanı olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle önerilen boyut, arşivsel zekânın bilişsel yönünden önce gelen bir "ön koşul farkındalık" düzeyine işaret etmektedir. Arşiv kurumlarının çeşitliliğinden haberdar olma ve kütüphane-müze-arşiv ayrımını yapabilme gibi alt göstergeler, bireyin arşivle kuracağı ilişkinin niteliğini belirleyen bu temel farkındalık katmanını görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Erişim ve bilgi becerisi boyutu, literatürde vurgulanan erişim stratejileri geliştirme ve bilgiye ulaşmada kullanılan araç ve sistemleri etkili biçimde kullanabilme becerileriyle benzerlik göstermekle birlikte, bu unsurları daha bütüncül bir çerçevede ele alarak kullanıcıların bilgiye ulaşma ve bilgiyi kullanma süreçlerini daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada söz konusu beceri, yalnızca katalog ya da veri tabanı kullanımıyla sınırlı görülmemiştir. Aksine belgenin kökeni (provenance), türü, kapsamı ve erişim koşullarıyla birlikte değerlendirilmesini içeren daha bütüncül bir erişim yetkinliği olarak ele alınmıştır. Anahtar kelime ve tarih temelli arama yapabilme, dijital arşivlere nasıl ulaşılacağını bilme ve erişim kısıtlarını anlayabilme gibi unsurlar, araştırmacının arşiv ortamında bilinçli ve sorumlu bir araştırma pratiği geliştirmesini amaçlamaktadır. Ayrıca belgenin dili ve yazı özelliklerine ilişkin temel bilgi de bu becerinin yalnızca teknik değil aynı zamanda tarihsel ve bağlamsal bir okuma kapasitesine dayandığını göstermektedir. Bu yönüyle önerilen boyut, arşivsel zekânın araçsal bileşenlerini genişleterek erişimi çok katmanlı bir bilgi becerisi alanı olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Arşivsel zekâ ve yorum boyutu, Yakel ve Torres tarafından kavramsallaştırılan "archival intelligence" yaklaşımıyla doğrudan ilişki kurmakla birlikte bu kavramı yalnızca araştırmacının arşiv ortamında etkin hareket edebilme kapasitesiyle sınırlamadan, belgeyi çok katmanlı biçimde çözümleme ve yorumlama yetkinliği üzerinden yeniden ele almaktadır. Bu kapsamda belgenin üreticisi, tarihi ve bağlamının analiz edilmesi; belge türleri arasında ayrım yapılması ve fon (fonds) ile dosya düzeyindeki sınıflandırmanın kavranması, arşivsel zekânın yapısal bileşenleri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca belgenin gerçekten özgün olup olmadığı ve ne kadar güvenilir olduğu da sadece içeriğine bakılarak değil nasıl üretildiği, hangi süreçlerden geçtiği ve nasıl korunduğu dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle belge, yalnızca metni üzerinden değil üretim ve saklanma süreciyle birlikte anlamlandırılmaktadır. Arşiv belgelerini kullanarak bir tarihsel anlatı oluşturabilme ve belgelerle kurumların işlevleri arasındaki ilişkiyi çözümleyebilme becerileri, bu boyutu yalnızca teknik bir düzey olmaktan çıkarır. Böylece bu boyut, analiz etmeyi ve yorumlamayı içeren daha derin bir yeterlilik alanı olarak konumlanır.

Kişisel arşivleme yetisi boyutu, literatürde genellikle arka planda kalan bireysel belge üretimi ve düzenleme pratiklerine odaklanarak tartışmayı yalnızca kurumsal arşivlerle sınırlı bırakmamaktadır. Bu boyut, bireyin kendi belge birikimini tematik olarak sınıflandırabilmesi, dijital belgeleri saklama ve uzun vadeli koruma stratejilerini uygulayabilmesi ve gereksiz belgeleri ayıklayarak saklanacak olanları bilinçli biçimde seçebilmesini kapsamaktadır. Kişisel veya aile arşivi oluşturma sürecinin planlanması, dosya adlandırma gibi uygulamalar, arşivsel ilkelerin gündelik belge yönetimi pratiklerine nasıl uyarlanabileceğini göstermektedir.

Etik ve yasal bilinç boyutu, yeterliliğin yalnızca bilgi ve teknik becerilerden ibaret olmadığını, aynı zamanda etik sorumluluk ve hukuki farkındalıkla birlikte düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Literatürde etik ve yasal boyut genellikle kurallara uyum bağlamında ele alınırken, bu çerçevede bireyin belgeyle kurduğu ilişkide sorumluluk bilinci geliştirmesi vurgulanmaktadır. Böylece bu boyut, belgeyle kurulan ilişkinin sadece nasıl yapıldığına değil ne kadar sorumlu ve bilinçli yapıldığına da odaklanmaktadır. Bu kapsamda arşiv belgelerinde yer alan kişisel bilgilerin mahremiyetine saygı gösterilmesi, telif hakları ve kullanım izinlerinin bilinmesi ve kaynak gösterme sorumluluğunun yerine getirilmesi, arşivlerle çalışan bireyin temel etik yükümlülükleri arasında değerlendirilmektedir. Belgelerin fiziksel ya da dijital bütünlüğüne zarar verebilecek müdahalelerden kaçınma ve arşivlerde sahtecilik konularında bilinçli davranma gibi alt göstergeler, arşiv kullanımının yalnızca bilgiye erişim değil, aynı zamanda belgeye karşı sorumluluk üstlenme pratiği olduğunu ortaya koymaktadır.

Kamusal katılım ve bilinç boyutu, arşivleri yalnızca bir araştırma ortamı olarak değil, vatandaşın bilgiye erişim hakkını kullanabildiği bir alan olarak değerlendirmektedir. Arşivlerin açık devlet ve insan haklarıyla ilişkisini kavrayabilme, kamusal bilgiye erişim konusunda daha bilinçli davranma ve arşiv etkinliklerine katılma istekliliği gibi unsurlar doğrudan bireyin konumuna odaklanmaktadır. Bu yönüyle önerilen boyut; arşivlerin toplumsal işlevini kabul etmekle yetinmemekte, bu işlevin birey tarafından içselleştirilmesini ve katılıma dönüşmesini vurgulamaktadır.

Dijital ve eleştirel boyut, arşiv okuryazarlığını yalnızca dijital belgeleri tanıma ya da onlara erişme becerisi olarak tanımlamamaktadır. Bu boyut, dijital ortamda üretilen belgelerin artık yalnızca "okunan" nesneler değil aynı zamanda veri olarak işlenen, analiz edilen ve yeniden yapılandırılan yapılar hâline geldiği gerçeğinden hareket etmektedir. Bu nedenle arşiv okuryazarlığı, belgeyi bulma ve anlama düzeyinin ötesine geçerek, belgenin veri olarak işlenme süreçlerini ve bu süreçlerin bilgi üretimini nasıl etkilediğini kavramayı da içermektedir. Yapay zekâ, büyük veri ve otomasyon temelli sistemler bu çerçevede yalnızca teknik araçlar olarak değil; belgenin otantiklik, güvenilirlik ve bütünlük gibi temel niteliklerinin nasıl üretildiğini ve değerlendirildiğini dönüştüren yapısal unsurlar olarak ele alınmaktadır. Özellikle algoritmik sınıflandırma ve otomatik tanımlama uygulamaları; belgenin bağlamının kurulmasında insan kararının yanında makine temelli karar mekanizmalarını da devreye sokmakta, böylece arşivsel otorite ve uzmanlık anlayışını yeniden şekillendirmektedir. Bu yönüyle dijital ve eleştirel boyut; arşiv

okuryazarlığını dijital insani bilimler ile kesişen bir zeminde konumlandırmakta, belgeyi yalnızca bulunan bir kaynak değil veri olarak işlenen ve anlamı teknolojik süreçler aracılığıyla yeniden üretilen bir yapı olarak değerlendiren yeni bir düşünme biçimini önermektedir.

Bu çalışmada önerilen yedi boyutlu arşiv okuryazarlığı çerçevesi, literatürde yer alan yetkinlik temelli arşiv okuryazarlığı modellerinden kavramsal olarak beslenmekle birlikte bu modelleri bire bir yeniden üretme amacı taşımamaktadır. Özellikle "arşiv farkındalığı", "bilgi", "beceri" ve "eylem" ekseninde yapılandırılan mevcut çerçeveler, arşiv okuryazarlığını ağırlıklı olarak bireyin arşivsel süreçlere uyum sağlama ve arşivleri etkin kullanma kapasitesi üzerinden tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, arşivlerle kurulan ilişkinin teknik ve işlevsel boyutlarını görünür kılmakla birlikte arşivsel bilginin yorumlanması, sorgulanması ve toplumsal bağlamda yeniden anlamlandırılmasına ilişkin sınırlılıklar barındırmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Arşiv okuryazarı bir bireyin öncelikle arşiv belgelerinin doğasını anlaması yani onların diğer bilgi kaynaklarından farkını görebilmesi, üretildikleri bağlamı, amacı ve üretici kurumun rolünü kavrayabilmesi gerekir. Bunun yanı sıra katalog, envanter, araştırma araçlarını kullanarak belgelere erişebilme ve keşif yapabilme yetkinliği önemlidir. Elde edilen kaynakların değerlendirilmesi sürecinde özgünlük, güvenilirlik, otantiklik ve eksiklik gibi unsurları sorgulamak; belgeyi yalnızca içerik düzeyinde değil üretildiği tarihsel ve toplumsal bağlamla birlikte, hatta sessiz veriler üzerinden de analiz edebilmek kritik bir beceri olarak öne çıkar. Aynı zamanda etik kullanım ilkelerine dikkat etmek; telif, gizlilik ve kişisel veriler konusundaki sorumlulukların bilincinde olmak; doğru alıntılama yapmak ve belgelere zarar vermeden inceleme gerçekleştirmek de arşiv okuryazarlığının ayrılmaz parçalarıdır. Tüm bu yeterliklerin ötesinde arşivsel düşünme becerisi geliştirmek; arşivlerin yapısını, işleyişini, değerleme ve düzenleme süreçlerini anlamak; belgelerin yaşam döngüsünü kavrayarak onları bütüncül bir perspektifle yorumlamak arşiv okuryazarlığını tamamlayan temel bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, arşiv okuryazarlığı kavramını kuramsal bir perspektiften ele alarak kavramın tarihsel gelişimini, temel bileşenlerini ve literatürdeki yerini değerlendirmiş; farklı yaklaşımlar ışığında mevcut modellerin eksikliklerini gideren ve çağdaş boyutları içerecek şekilde güncellenmiş bir arşiv okuryazarlığı yeterlilik çerçevesi geliştirmiştir. Arşiv okuryazarlığı, sadece belgeye erişimle sınırlı olmayıp belgenin bağlamını anlama, etik biçimde değerlendirme, eleştirel yorumlama ve dijital dönüşüm ile teknolojik gelişmeleri takip etme gibi çok boyutlu bir yetkinlik alanını kapsamaktadır.

Araştırmada belirlenen altı araştırma sorusu, arşiv okuryazarlığı kavramının kuramsal temellerinden başlayarak tarihsel gelişimi, temel bileşenleri ve bilgi okuryazarlığı ile ilişkisine kadar kapsamlı bir biçimde incelenmesini sağlamıştır. Bulgular; arşiv okuryazarlığının yalnızca bireylerin bilgiye erişim becerisiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda belgelerin bağlamını anlama, etik ve eleştirel

değerlendirme, kişisel ve toplumsal belleği yönetme gibi çok boyutlu bir yetkinlik alanını kapsadığını göstermiştir. Ayrıca arşiv okuryazarlığının bireysel ve kurumsal düzeyde gerektirdiği bilgi, beceri ve tutumların sistematik olarak belirlenmesi, kavramın uygulama ve kuramsal çerçevede nasıl bütünleştiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, araştırma sorularının her birine yanıt verir nitelikte olup arşiv okuryazarlığının kuramsal, uygulamalı ve eleştirel boyutlarını bir arada sunan güncellenmiş bir yeterlilik çerçevesinin geliştirilmesine olanak sağlamıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara dayanarak aşağıdaki önerilerin sunulması yerinde olacaktır:

- Arşiv okuryazarlığı, yalnızca bilgi profesyonellerine değil tarihçiler, hukukçular, sosyologlar, gazeteciler ve bağımsız araştırmacılar gibi tüm arşiv kullanıcılarına yönelik olarak sunulmalı ve araştırmacıların belgeleri etkin biçimde kullanabilmeleri için gerekli bilgi ve farkındalık kazandırılmalıdır.
- Arşiv kurumları, web sitelerinde ve halka açık platformlarda herkesin erişebileceği temel arşiv okuryazarlığı modülleri ve rehberler sunarak toplumda farkındalık yaratmalıdır.
- Üniversite kütüphaneleri ve arşivleri, öğrenci ve akademisyenlere yönelik arşiv araştırma becerilerini geliştiren seminerler, atölyeler ve turlar düzenlemeli; bu eğitimler disiplinler arası olarak tüm bölümlere entegre edilerek ve akademisyenlerle ve uzmanlarla iş birliği yapılarak halka yönelik arşiv okuryazarlığı etkinlikleri de sunulmalıdır.
- Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) bölümleri, arşiv okuryazarlığı derslerini yalnızca kendi öğrencilerine değil diğer bölümlerden gelen öğrencilere de açık dersler şeklinde sunarak kapsayıcı bir eğitim modeli geliştirmelidir.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı öncülüğünde, üniversitelerin BBY bölümleri ile meslek dernekleri iş birliği yaparak arşiv okuryazarlığına yönelik uygulamalı çalışmalar geliştirmelidir. Ayrıca, Devlet Arşivleri Başkanlığı web sitesinde tüm araştırmacıların erişimine açık arşiv okuryazarlığı modülleri hazırlanarak çevrim içi olarak sunulmalıdır.
- Arşiv okuryazarlığı, yalnızca bilgi profesyonellerine değil tarihçiler, hukukçular, sosyologlar, gazeteciler ve bağımsız araştırmacılar gibi tüm arşiv kullanıcılarına yönelik olarak sunulmalı ve araştırmacıların belgeleri etkin biçimde kullanabilmeleri için gerekli bilgi ve farkındalık kazandırılmalıdır.
- Arşiv kurumları, web sitelerinde ve halka açık platformlarda herkesin erişebileceği temel arşiv okuryazarlığı modülleri ve rehberler sunarak toplumda farkındalık yaratmalıdır.
- Üniversite kütüphaneleri ve arşivleri, öğrenci ve akademisyenlere yönelik arşiv araştırma becerilerini geliştiren seminerler, atölyeler ve turlar düzenlemeli; bu eğitimler disiplinler arası olarak tüm bölümlere entegre edilerek ve akademisyenlerle ve uzmanlarla iş birliği yapılarak halka yönelik arşiv okuryazarlığı etkinlikleri de sunulmalıdır.
- Bilgi ve Belge Yönetimi (BBY) bölümleri, arşiv okuryazarlığı derslerini

yalnızca kendi öğrencilerine değil diğer bölümlerden gelen öğrencilere de açık dersler şeklinde sunarak kapsayıcı bir eğitim modeli geliştirmelidir.

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı öncülüğünde, üniversitelerin BBY bölümleri ile meslek dernekleri iş birliği yaparak arşiv okuryazarlığına yönelik uygulamalı çalışmalar geliştirmelidir. Ayrıca, Devlet Arşivleri Başkanlığı web sitesinde tüm araştırmacıların erişimine açık arşiv okuryazarlığı modülleri hazırlanarak çevrim içi olarak sunulmalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the concept of archival literacy from a theoretical perspective, investigating its historical development, core components, and its relationship with information literacy. In addition, the study emphasizes the significance and necessity of archival literacy within the context of interactions between individuals, society, and archives. Recognizing that existing international models often overlook certain areas, this research aims to update and expand the archival literacy competency framework to incorporate contemporary dimensions, including digital transformation, artificial intelligence, big data, and critical archival studies. The proposed framework is intended to offer both theoretical and practical perspectives on archival literacy.

Accordingly, the study addresses the following research questions:

- What does the concept of archival literacy represent theoretically?
- What are the historical development and core components of archival literacy?
- Why is archival literacy important in the context of individual and societal interactions with archives?
- How does archival literacy intersect with or diverge from information literacy?
- What knowledge, skills, and attitudes are required for archival literacy at individual and institutional levels?
- Which components and competency areas does archival literacy encompass?

This research was conducted using a qualitative, descriptive analytical approach. A conceptual analysis based on a literature review was adopted, systematically examining national and international academic sources related to archival literacy. The development, definitions, models, and applications of the concept were evaluated comprehensively, and based on these evaluations, an updated and expanded framework encompassing archival literacy competencies was developed. The study does not include empirical data collection but aims to establish a conceptual-analytical framework. Archives, as primary sources, play a critical role in providing reliable information for scientific research. However, their production, access, and use practices differ significantly from other information sources. This necessitates specific knowledge and skills for researchers to utilize archives effectively. Archival literacy not only facilitates access to archival sources but also contributes to realizing archives' potential for scientific knowledge production. It is a vital competency for all researchers who use archives directly or indirectly, not only for students of information and records management. Historians, social scientists,

legal professionals, and journalists rely on archival materials, but understanding the production context, arrangement principles, access systems, and use conditions of archives requires a distinct set of skills. Therefore, archival literacy should be considered a learning process supported by multiple institutions and stakeholders rather than a skill acquired solely through individual effort. The concept of archival literacy has been examined within archival science since the 1980s. Initially, it was defined as the level of understanding individuals had of archives' functions and the value of archival work. With the proliferation of information literacy in library and information sciences, archival communities drew inspiration from this concept and developed ideas such as primary source literacy, aiming to define archival literacy more systematically. Archival literacy extends beyond basic reading and writing skills, encompassing the ability to access primary sources, use them effectively, and analyze and interpret the information obtained. It can be viewed as a specific application of information literacy within the archival context. Some scholars define archival literacy as the public's understanding of the functions and value of archives, while others focus on awareness of how archives operate alongside the ability to acquire and use archival resources. Another perspective conceptualizes archival literacy as a hybrid framework that merges the "find, use, and integrate" approach of information literacy with exploration-based research processes typical of archival work. Archival literacy requires understanding the nature of archival documents, their differences from other information sources, the context of their production, and the role of the producing institution. Competence in navigating catalogs, inventories, and research tools, evaluating authenticity, reliability, and completeness, and analyzing documents in their historical and societal context are essential. Ethical considerations, including copyright, privacy, proper citation, and preservation during handling, are also integral components. Moreover, archival thinking involves comprehending archival structures, functions, appraisal and arrangement processes, and document life cycles, enabling a comprehensive interpretation of archival materials. Individuals with archival literacy skills are expected to plan research processes, understand archival rules, and be knowledgeable about document types. They should be able to identify relevant funding or resources, interpret acquired materials, and conduct content analysis to reach reliable conclusions. Moreover, they should recognize their knowledge gaps and address them independently as an extension of archival literacy competencies. In Türkiye, studies explicitly addressing "archival literacy" remain limited; however, many related studies indirectly contribute to its conceptual foundation. International studies and models form the theoretical basis of this research and contribute significantly to the proposed framework. Although recent studies have gained visibility, highlighting the development of archival literacy in Turkey, there remains a need for a comprehensive theoretical and practical framework. Therefore, a new conceptual framework based on existing models has the potential to fill gaps in the literature and advance the field. The literature review shows that international models of archival literacy are grounded in knowledge, skills, and attitudes. The proposed framework preserves these universal foundations while offering a structure applicable to both academic and practical contexts. In addition to traditional elements, it incorporates contemporary issues such as digital transformation, artificial intelligence, big data, and critical archival perspectives. This approach allows for a critical evaluation of archives in terms of neutrality, representation, and power relations, offering a unique contribution distinct from existing models. The developed Archival Literacy Competency Framework offers a holistic structure. It integrates both traditional and digital dimensions.

The framework includes awareness, access, interpretation, personal archiving, ethics, public engagement, and digital-critical dimensions. It addresses archival literacy as a multi-layered competency, covering its technical, ethical, social, and technological aspects. This study theoretically examines archival literacy, evaluates its historical development and components, and develops an updated competency framework. This new framework addresses gaps in existing models and incorporates contemporary dimensions.Archival literacy extends beyond access to documents, encompassing contextual understanding, ethical evaluation, critical interpretation, and engagement with digital and technological developments. The findings address the six research questions, demonstrating that archival literacy is a multidimensional competency at both the individual and institutional levels and providing a comprehensive framework for both academic and practical application.

Kaynakça

American Library Association: *Information Literacy Competency Standards for Higher Education*. Chicago: American Library Association, 2000. https://alair.ala.org/handle/11213/7668

Ataman, Bekir Kemal: *Arşivcilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Librairie de Pera, 1995.

Baş, İbrahim: "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Arşivlerin Oluşumu ve Türk Arşivlerinde Araştırma Hizmetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 64 (2019), 39-68.

Binark, İsmet: *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*. Ankara: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 1980.

Birinci, Hatice Gülşen: "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları", *Türk Kütüphaneciliği*, 21 (2007), 29-44.

Blundell, Shelley: *Archival Literacy in Action: Exploring Information Literacy Capabilities in the Ludy T. Benjamin, Jr. In Popular Psychology Magazine Collection*. Poster, 2013. https://ohioarchivists.org/wp-content/uploads/2013/07/Blundell_soa_2013-04_poster_archlit.pdf

Carter, Rodney G.: "Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence", *Archivaria*, 61 (2006), 215-233.

Carini, Peter: "Information Literacy for Archives and Special Collections: Defining Outcomes", *Portal: Libraries and the Academy*, 16 (2016), 191-206.

Cook, Terry: "Evidence, Memory, Identity, and Community: Four Shifting Archival Paradigms", *Archival Science*, 13, 2-3 (2013), 95-120. https://doi.org/10.1007/s10502-012-9198-6

Dearstyne, B. W.: *Arşivsel Girişim*, çev. Mustafa Akbulut ve A. Oğuz İcimsoy, İstanbul: American Library Association, 2001.

Garvin, Paul L.: "Archival Intelligence for Data: A Conceptual Framework for Understanding the Reuse of Research Data", *American Archivist*, 77, 1 (2014), 31-60. https://doi.org/10.17723/aarc.77.1.l0w60r554241l48x

Gilliland, Anne J.: *Conceptualizing 21st-Century Archives*. Chicago: Society of American Archivists, 2014.

Gilliland-Swetland, Anne J., Yasmin B. Kafai ve William E. Landis: "Integrating Primary Sources into the Elementary School Classroom: A Case Study of Teachers' Perspectives", *Archivaria*, 48, 1 (1999), 89-116.

Gao, Junlin: *The Study of the Indicators of the Archival Literacy in Taiwan*, (Yüksek Lisans Tezi), National Chengchi Üniversitesi, 2008.

Grabowski, John J.: "Keepers, Users, and Funders: Building an Awareness of Archival Value",

American Archivist, 55, 3 (1992), 464-472.

Hammons, Jane, Spencer Brayton, Audrey Gunn, Matthew Weirick Johnson, Melissa Mallon ve Mira Scarnecchia Hammons: "Celebrating 50 years of information literacy: A presentation series" *College & Research Libraries News (C&RL News)*, 86, 7 (2025), 300-304. https://doi.org/10.5860/crln.86.7.300

Hawkins, Donald T.: "Personal Archiving: Preserving Our Digital Heritage", *Information Today*, 2013.

Head, Alison ve Michael Eisenberg: *Truth Be Told: How College Students Evaluate and Use Information in the Digital Age*. Washington, DC: Project Information Literacy, 2010. https://projectinfolit.org/publications/

Huang, Tiyang, Liwen Sun ve Qinfang Zhou: "Archival literacy framework for the public: A Delphi and analytical hierarchy process study", *Library & Information Science Research*, 45 (2023), 1-9. https://doi.org/10.1016/j.lisr.2023.101236

İnceoğlu, Seher ve Burçak Şentürk: "Dijital Çağda Arşivci: Sahip Olması Gereken Temel Yetkinlikler ve Roller", *Bilgi Dünyası*, 15, 2 (2014), 353-374. https://doi.org/10.15612/BD.2014.437

Johnson, Andrea: Users, *Use and Context: Supporting Interaction Between Users and Digital Archives. In What Are Archives? Cultural and Theoretical Perspectives: A Reader*, ed. L. Craven, 145-166. Aldershot: Ashgate, 2008.

Kandur, Hamza: *Belediyelerde Arşiv Yönetimi*. İstanbul, REMAK, 1998.

Karakaş, Sekine, Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç: *Belge Yönetimi ve Arşiv Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/belge_yonetimi_ve_arsiv_terimleri_sozlugu.pdf

Ketelaar, Eric. "Archives as Spaces of Memory". In *Archives, Documentation, and Institutions of Social Memory: Essays from the Sawyer Seminar*, ed. Francis X. Blouin and William G. Rosenberg, 57-73. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008.

Keskin, İshak: "Yapılandırmacı Öğretim Bakımından Arşiv Kaynaklarının Önemi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 5 (2013), 1-29.

Kim, Jin: "Personal Digital Archiving: Preserving Our Digital Heritage", *Journal of Digital Information Management*, 18, 2 (2020), 81-88.

Koçoğlu, Erol: "Medya Okuryazarlığı ve Eğitimiyle İlgili Temel Kavramlar", *Medya Okuryazarlığı ve Eğitim* içinde, ed. Erol Koçoğlu ve Özkan Akman, 1-10. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019.

Kurbanoğlu, Serap: "Bilgi Okuryazarlığı: Kavramsal Bir Analiz", *Türk Kütüphaneciliği*, 24, 4 (2010), 723-747.

Marshall, Catherine C., Sara Bly ve Francoise Brun-Cottan: "The Long Term Fate of Our Digital Belongings: Toward a Service Model for Personal Archives", *Computer Science*, 6 (2007), 25-30.

Morris, Sammie, Lawrence J. Mykytiuk ve Sharon A. Weiner: "Archival Literacy for History Students: Identifying Faculty Expectations of Archival Research Skills", *The American Archivist*, 77, 2 (2014), 394-424. https://doi.org/10.17723/aarc.77.2.j270637g8q11p460

Patterson, Caitlin: "Perceptions and Understandings of Archives in the Digital Age", *The American Archivist*, 79, 2 (2016), 339-370. https://www.jstor.org/stable/26356665

Pearce-Moses, Richard: A Glossary of Archival and Records Terminology. Chicago, IL: Society of *American Archivists*, 2005.

Polat, Coşkun: "Kültürel Miras Kurumu Arşivlerin Etkin Kullanımında ve Kültürel Belleğin Korunmasında Yetkinlik: Arşiv Okuryazarlığı." 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi*,

20–24 Kasım 2017, İstanbul içinde, ed. H. Oruç, M. Yıldırır ve S. Kadıoğlu. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, 2019.

Robyns, Marcus C: "The Archivist as Educator: Integrating Critical Thinking Skills into Historical Research Methods Instruction", *American Archivist*, 64 (2001), 371-373.

Rukancı, Fatih, Hakan Anameriç ve Alparslan Başar: *Arşiv ve Arşivcilik: Kuram, Strateji ve Uygulamalar.* Ankara: Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2021.

SAA-ACRL/RBMS: *Guidelines for Primary Source Literacy.* Washington, DC, 2018.

Schellenberg, T. R.: *Modern Archives: Principles & Techniques.* Chicago: Society of American Archivists, 2003.

Sur, Eylem: "Okuryazarlık Kavramı ve Türkiye'deki Okuryazarlık Araştırmaları Üzerine Bir İnceleme", *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, IV/2 (2022), 445-467.

Şentürk, Burçak: *Arşivcilik: Geçmişin İzlerinden Geleceğin Pusulalarına.* İstanbul: Hiperyayın, 2021.

Şeşen, Yasin: "Kent Arşivlerinin Materyal Sağlama Politikasının Sürdürülebilirliğine Yönelik Bir Model Önerisi", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6, 6 (2024), 57-90.

Şeşen, Yasin: "SWOT Analizi Yöntemiyle Kamu Kurumlarında Yürütülen Arşiv Hizmetlerinin Sürekliliğinin İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14, 3 (2025), 1323-1354. https://doi.org/10.15869/itobiad.1595108

Tekdal, Danyal: "Eğitimde Arşiv ve Kütüphane Okuryazarlığı", *Eğitimde Okuryazarlık Becerileri-III* içinde, ed. Erol Koçoğlu, 35-59. Ankara: Pegem Akademi, 2021.

The State Records Office of Western Australia (SRO): *Archival Intelligence: Using Archival Catalogues and Finding Aids.* https://www.slideshare.net/slideshow/archival-intelligence-using-archival-catalogues-and-finding-aids/40625052#8 Erişim tarihi: 6 Ağustos 2025.

Toy, Nuray: *Arşiv Kaynaklarının Bilimsel Araştırmalardaki Yeri ve Arşiv Okuryazarlığı (Çankırı Karatekin Üniversitesi Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Vilar, Polona ve Anja Sauperl: "Archival Literacy: Different Users, Different Information Needs, Behaviour and Skills", *Information Literacy: Lifelong Learning and Digital Citizenship in the 21st Century* içinde, ed. Serap Kurbanoğlu, Sonja Špiranec, Carol C. K. Grassian, Diane Mizrachi, and Ralph Catts, 149-159. Cham: Springer, 2014. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-14136-7_16

Weiner, Sharon A., Sammie Morris ve Lawrence J. Mykytiuk: "Archival Literacy Competencies for Undergraduate History Majors", *The American Archivist*, 78 (2015), 154-180.

Yakel, Elizabeth: "Archival Representation", *Archival Science*, 3, 1 (2007), 1-25. https://doi.org/10.1007/s10502-004-0890-1

Yakel, Elizabeth ve Deborah A. Torres: "AI: Archival Intelligence and User Expertise", *The American Archivist*, 66, 1 (2003), 51-78. https://doi.org/10.17723/aarc.66.1.q022h85pn51n5800

Yılmaz, Erol ve Ali Kavak: "Üniversite Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlığı Öz-yeterliliklerinin Değerlendirilmesi: Kırıkkale Üniversitesi Örneği", *Bilgi Yönetimi*, 7, 2, (2024), 348-374. https://doi.org/10.33721/by.1560442

Zhao, Shenghui H.: "The Discussion on Citizen Archival Literacy Assessment", *Lantai World*, 2 (2016), 22-24. https://doi.org/10.16565/j.cnki.1006-7744.2016.02.08

Zhao, Yue, Xian'e Duan ve Haijuan Yang: "Postgraduates' Personal Digital Archiving Practices in China: Problems and Strategies", *The Journal of Academic Librarianship*, 45 (2019), 1-11.

Ekler

Ek 1

1. Arşiv Farkındalığı

Alt Gösterge

1.1 Arşivlerin tarihî ve toplumsal hafıza açısından rolünü bilme

1.2 Arşivlerin kurumsal süreçlerdeki yerini ve işlevini tanıma

1.3 Arşiv kurumlarının varlığından ve çeşitliliğinden haberdar olma

1.4 Arşivleri bir bilgi kaynağı olarak kullanma ihtiyacının farkında olma

1.5 Kütüphane, müze ve arşiv ayrımını yapabilme

2. Erişim ve Bilgi Becerisi

Alt Gösterge

2.1 Arşiv kataloglarını, envanter sistemlerini veya çevrim içi veri tabanlarını kullanabilme

2.2 Anahtar kelime, belge türü, tarih vb. üzerinden etkili arama yapabilme

2.3 Arşivlerin kapsamını, kökenini (provenance) ve yaygın biçimlerini bilme ve belgelere erişim prosedürlerini uygulama

2.4 Dijital arşivlere (ör. e-Devlet, Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi vb.) erişim yollarını bilme

2.5 Erişim kısıtlamalarını, izinleri ve güvenlik kurallarını anlama

2.6 Belgenin diline, yazı özelliklerine ve paleografisine dair temel bilgiye sahip olma (ör. Osmanlı Türkçesi, Farsça, Arapça, Latince vb.)

3. Arşivsel Zekâ ve Yorum

Alt Gösterge

3.1 Belgenin üreticisini, tarihini ve bağlamını çözümleme; belgenin ait olduğu arşiv kurumunu ve türünü tanıyabilme

3.2 Belge türleri (resmî yazı, tutanak, rapor, özel mektup vb.) arasında ayrım yapabilme, fon (fonds) ve dosya düzeyindeki sınıflandırmayı anlama

3.3 Bir belgenin orijinalliğini ve güvenilirliğini değerlendirebilme, yaygın belge saklama planları ve arşiv saklama kapları ile ilişkisini kavrayabilme

3.4 Belgelerin kurumsal fonksiyonlarla ve farklı arşiv kurumlarının görevleriyle nasıl ilişkili olduğunu anlayabilme, dosya ve arşiv dizinlerinin yapısını ve içeriklerini yorumlayabilme

3.5 Arşiv belgesiyle tarihsel anlatı kurabilme, belgelerin sorgulanması ve kullanımı için genel prosedür ve kuralları uygulayabilme, bibliyografik öğeleri ve ekipmanları kullanarak araştırmayı destekleyebilme

4. Kişisel Arşivleme Yetisi

Alt Gösterge

4.1 Kendi belgelerini tematik şekilde sınıflandırabilme

4.2 Dijital belgeleri saklama, yedekleme ve uzun vadeli koruma yöntemlerini bilme

4.3 Gereksiz belgeyi ayıklama ve saklanacak belgeyi seçebilme

4.4 Kendi kişisel ya da aile arşivini oluşturma sürecini planlayabilme

4.5 Dosya adlandırma ve versiyon kontrolü uygulayabilme

4.6 Belgeleri sınıflandırma, kataloglama ve indeksleme yöntemleriyle düzenleyebilme

4.7 Belgeleri belirli aralıklarla gözden geçirerek gereksiz olanları uygun yöntemlerle imha edebilme

5. Etik ve Yasal Bilinç

Alt Gösterge

5.1 Arşiv belgelerinde yer alan kişisel bilgilerin mahremiyetine saygı gösterme

5.2 Telif hakkı ve kullanım izinlerini bilme

5.3 Kaynak gösterme ve atıf yapma sorumluluğunu yerine getirme

5.4 Belgeye zarar verebilecek dijital veya fiziksel müdahalelerden kaçınma

5.5 Arşivlerde tahrifat ve sahtecilik konularında bilinçli davranma

6. Kamusal Katılım ve Bilinç

Alt Gösterge

6.1 Arşivleri bilgiye erişim hakkı çerçevesinde değerlendirme

6.2 Kamuya açık arşiv etkinliklerine katılma istekliliği gösterme

6.3 Kamusal bilgi ve arşivler yoluyla vatandaşlık bilinci geliştirme

6.4 Açık devlet ve şeffaflıkla arşivlerin ilişkisini kavrayabilme

6.5 Arşivlerin demokrasi, insan hakları ve toplumsal hesap verebilirlikteki rolünü fark etme

7. Dijital ve Eleştirel Boyut

Alt Gösterge

7.1 Dijital doğan belgelerin özelliklerini, kırılganlıklarını ve uzun süreli korunma ile erişim sorunlarını anlama

7.2 Web arşivleri, sosyal medya içerikleri ve çevrim içi ortamlarda üretilen içerikleri arşivsel değer, bağlam ve süreklilik açısından değerlendirebilme

7.3 Yapay zekâ, büyük veri ve algoritmik sistemlerin arşivleme, erişim ve sınıflandırma süreçlerini nasıl dönüştürdüğünü kavrayabilme

7.4 Dijital belgelerin veri olarak işlenmesi ve analiz edilmesi süreçlerinin (metin madenciliği, ağ analizi, veri görselleştirme vb.) araştırma sonuçlarını ve bilgi üretimini nasıl etkilediğini değerlendirebilme

7.5 Dijital belgelerde otantiklik, güvenilirlik, bütünlük ve uzun süreli erişim kavramlarının teknolojik ortamda nasıl yeniden tanımlandığını anlama

7.6 Arşivlerin ve dijital platformların tarafsız olmadığını; temsil, görünürlük ve dışlanma bağlamında eleştirel biçimde sorgulayabilme